

Kocatepe İslami İlimler Dergisi

Journal of Kocatepe Islamic Sciences

e-ISSN: 2757-8399

cilt/volume: 7 • sayı/issue 2 • (Aralık/December): 528-552

İslâm'ın Erken Dönemi Arap Şiirinde Eş Olarak Kadın Algısı

The Perception of Woman as Wife in Early Islamic Arabic Poetry

Mehmet YILMAZ

Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati
Anabilim Dalı

Assoc. Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart University, Faculty of Theology, Department of
Arabic Language and Rhetoric.
Çanakkale/Türkiye

✉ myilmaz93@hotmail.com orcid.org/0000-0002-8223-7065

Makale Bilgisi / Article Information

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 17.07.2024

Kabul Tarihi / Accepted: 22.10.2024

Yayın Tarihi / Published: 15.12.2024

Atıf: Yılmaz, Mehmet. "İslâm'ın Erken Dönemi Arap Şiirinde Eş Olarak Kadın Algısı". *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 7/2 (Aralık 2024), 528-552. <https://doi.org/10.52637/kiid.1517531>

Cite as: Yılmaz, Mehmet. "The Perception of Woman as Wife in Early Islamic Arabic Poetry". *Journal of Kocatepe Islamic Sciences* 7/2 (December 2024), 528-552. <https://doi.org/10.52637/kiid.1517531>

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayıncı/Publisher: Afyon Kocatepe University • <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kiid> • kiid@aku.edu.tr

© Mehmet YILMAZ | Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 (CC BY-NC) International License

İslâm'ın Erken Dönemi Arap Şiirinde Eş Olarak Kadın Algısı

Öz

Bu çalışmanın konusu, İslâm'ın erken dönemi Arap şiirinde eş olarak kadın algısıdır. Problemi ise döneme ait Arap şiirine eş olarak kadın algısı yansımalarının sorgulanmasıdır. Çalışma konusu kapsamındaki beyitler, dönemin İslâm toplumunda eş olarak kadın algısını yakından tanıma ve konuyla ilgili kanaat edinme bakımından önem arz etmektedir. Her ne kadar son zamanlarda İslâm'da kadının konumuyla ilgili bazı çalışmalar yapılmış olsa bile söz konusu çalışmalarda araştırmaların tabiatı gereği eş olarak kadın algısına yeterince değinilmediği ve genel özellikleri zikretmekle yetinildiği görülmektedir. Çalışmamızı ayrıcalıklı kılan husus, İslâm'ın erken dönemi Arap şiirinde karı-koca ilişkisi, kocaya özlem duyma, kocadan yakınma, sadakatsiz kocadan intikam alma, boşanma ve sonrası ve vefat eden kocanın ardından mersiye okuma gibi beyitlere yansıtılan yaklaşımlar ve detaylardır. Çalışmada nitel yöntem tekniklerinden doküman incelemesi kullanılmıştır. Öncelikle konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla arka plan mahiyetinde Câhiliye Devri Arap toplumunda ve Hz. Peygamber döneminde kadının konumu hakkında özet bilgiler verilmiştir. Ardından dönemin Arap şiirinde ulaşılabilen ilgili beyitler tercüme edilmiş, gerekli değerlendirmeler yapılmış ve ilginç görülen tespitlere işaret edilmiştir. Hz. Ömer (öl. 23/644) dönemine kadar Câhiliye Devri nikâh geleneğinin sürdürüldüğüne ve üvey anneyle evlilik yapıldığına işaret eden beyitler dönemin Arap şiirinde dikkat çeken ilginç tespitler arasında yer almaktadır. Benzer biçimde İslâm'ın erken dönemi Arap şiirlerinde eş olarak kadına sevgi, saygı ve merhamet duyguları gözetilerek muamelede bulunulduğuna, dahası bazı zamanlar bu hususta İslâm prensiplerinden ödün verilerek aşırıya kaçıldığına işaret eden ilginç tespitler de yer almaktadır. İlgili beyitlerden; eş olarak kadına olan aşırı tutkunun kocayı İslâm prensiplerine muhalif davranışlara sevk etmesi durumunda karı-koca arasındaki sevgi bağlarına itibar edilmediği ve kadını boşamaya zorlayıcı yaptırımların uygulandığı anlaşılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Arap Dili ve Belagatı, Arap Şiiri, İslâm'ın Erken Dönemi, Kadın Eş, Karı-Koca İlişkisi.

The Perception of Woman as Wife in Early Islamic Arabic Poetry

Abstract

This study examines the perception of women as wives in early Islamic Arabic poetry. It seeks to explore how women were viewed as spouses in the poetry of that era. The verses analyzed in this study are significant because they offer insights into how women were perceived as wives in Islamic society at the relevant time. Although recent studies have addressed the position of women in Islam, they often do not adequately cover the perception of women as wives, focusing instead on general characteristics. What makes our study different is the approaches and details reflected in the couplets of early Islamic Arabic poetry. Document analysis, one of the qualitative method techniques, was used in the study. First of all, in order to provide a better understanding of the subject, brief information about the position of women in the Arab society of the Jâhiliyya period and during the Prophet's era was given as a background. Then, the relevant couplets available in the Arabic poetry of the period were translated, necessary evaluations were made and interesting findings were pointed out. The couplets pointing to the continuation of the tradition of marriage in the Jâhiliyyah period until the time of Caliph 'Umar and the marriage with stepmother are among the interesting findings that attract attention in the Arabic poetry of the period. Similarly, there are interesting findings in early Islamic Arabic poetry that indicate that women were treated as wives with love, respect and compassion, and that sometimes they went to extremes in this regard by compromising Islamic principles. From the relevant couplets, it is understood that if the excessive passion for the woman as a wife led the husband to behaviors contrary to Islamic principles, the bonds of love between husband and wife were disregarded and sanctions were imposed to force the husband divorce his wife.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Arabic Poetry, Early Period of Islam, Wife, Husband-Wife Relationship.

Giriş

Yüce Allah, kadını ve erkeği birbirlerinin tamamlayıcıları olarak yaratmıştır. Zira neslin devamı ve toplumun temel taşı kabul edilen aile kurumunun tesisi, kadın ve erkek birlikteliğiyle mümkündür. Bu bakımdan fitrat gereği kadın ve erkekten her biri karşı cinse ilgi duymaktadır.

Yaratılış itibarıyla erkek, genel anlamda kadından güçlüdür. Bu durum erkeği sorumlu olduğu aile bireylerinin genel ihtiyaçlarını karşılamaya ve onları koruma içgüdüleriyle hareket etmeye yönlendirmektedir. Buna mukabil ailede diğer ana unsur konumundaki kadın, erkeğe sükûnet bulacağı liman olmakta ve aile bireylerini şefkatle ve merhametle kuşatmaktadır. Hal böyle olunca kadın, geçmişten bu yana hemen her toplumda değer görmüş ve uğrunda savaşlar dahi yapılmıştır. Savaşlar ve baskınlar gibi zorlayıcı etkenlere dayalı olarak erkeğin hayatından kadının koparılması durumunda yuvalar dağılmış, gözyaşları akıtılmış ve yürekler dağlanmış. Düşman tarafından ele geçirilen kadın, câriye statüsüne geçirilerek itibarsızlaştırılmış ve insanca yaşama hakkı elinden alınmıştır. Bu ve benzer nedenlere dayalı olarak kadın, çoğu defa uluslara has edebiyat türlerine konu edilmiştir. Bu durum, İslâm'ın erken dönemi Arap şiirleri için de geçerli olmuştur. Günümüze ulaşan İslâm öncesi ve İslâm'ın erken dönemi Arap şiirlerinde kadın temalı mukaddime kısmına sıkça rastlanıyor olması bu duruma işaret eden göstergelerdendir. İslâm dini kadına değer vermiş ve aile içinde ve dışında sahip olduğu hakları koruma altına almıştır. Dahası Kur'ân'ı Kerim'de kadınlar anlamına gelen en-Nisâ adı altında müstakil bir sure yer almıştır. Aynı zamanda kadını cinsel obje olarak gören Câhiliye anlayışını reddetmiş ve fitratta var olan karşı cinse ilgi dürtüsünü doğru mecralara yönlendirmiştir. "İslâm'da kadın" konusunu farklı bağlamlarda ele alan çalışmalara rastlanmaktadır.¹ Bu çalışmalarda kadın konusu farklı açılardan incelenmiştir. Çalışmamızda eş olarak kadın algısı ilgili beyitler çerçevesinde incelenecektir. Konunun daha iyi anlaşılması amacıyla öncelikle Câhiliye Devri Arap toplumunda ve Hz. Peygamber döneminde kadının konumuna kısaca değinmek yerinde olacaktır.

1. Câhiliye Devri Arap Toplumunda Kadının Konumu

Câhiliye Devri Arap toplumunda kadınlar özgürler ve câriyeler olmak üzere iki farklı sosyal tabakaya ayrılmışlardır. Özgür kadınlar, genel anlamda siyasal, sosyal ve ekonomik açılardan hatırı sayılır konumu haizdirler.² Nitekim Rakkâş (öl. ?/?), Ümmü Kirfe (öl. ?/?) ve Secâh (öl. ?/?) gibi ordulara komutanlık yapmış olan kadın isimlerine rastlanmaktadır.³ Kadın, hayatî önem arz eden konularda erkekle işbirliği yapmış ve görüşüne başvurulmuştur.⁴ Aynı zamanda kendisine sığınanları himaye altına alma hakkına da sahip olmuştur.⁵ Söz gelimi; Fukeyhe bnt. Katâde (öl. ?/?), Bekr b. Vâil kabilesine mensup adamlardan kaçan ve çadırına sığınan şair es-Suleyk b. es-Suleke'yi (öl. 650) koruması altına

¹ bk. 'Ali al-Fahâdî, "Wives in Early Islamic Poetry", *University of Mosul Âdâb al Râfidayn* 37/45 (2007), 184-212; Mansur Teyfurov, "Kur'ân-ı Kerim'de Aile Yapısı", *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3&4 (Nisan-Ekim 2014), 183-200; Siddık Ağgoban, "Kadın Olgusunun Kültürel Gelişimi ve İslâm'da Kadının Yeri Üzerine Tartışmalar", *International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS)* 2/1 (April 2016), 14-24; İbrahim Fidan, "Câhiliye Şiirinde Kadın İmgesi", *Dini Araştırmalar Dergisi* 19/49 (2016), 293-320; Ziya Kazıcı, "İslâm'da Kadın (Bir Mukayese)", *İlahiyat Akademi* 11 (Temmuz 2020), 57-72; Hafel Alyounes-Mücahit Ekinçi, "Câhiliye Şiirinde Ağıt Yakan Kadın Sahnesi: Betimsel Bir İnceleme", *Mütefekkir* 9/18 (Aralık 2022), 525-539; Mehmet Yılmaz, "Câhiliye Devri Arap Şiirinde Eş Olarak Kadın Algısı", *Erciyes Akademi Dergisi* 37/4 (2023), 1757-1781; Mehmet Yılmaz, "Câhiliye Devri Arap Şiirinde Tutsak Kadın Algısı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 65/1 (2024), 365-395.

² Hasan İbrâhîm Hasan, *Târîhu'l-İslâm* (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1996), 56; Yılmaz, "Câhiliye Devri Arap Şiirinde Eş Olarak Kadın Algısı", 1759; Yılmaz, "Câhiliye Devri Arap Şiirinde Tutsak Kadın Algısı", 367.

³ Ahmed Muhammed el-Hüfî, *el-Mer'etu fi's-şi'ri'l-câhili* (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1963), 435.

⁴ Ali el-Hâsimî, *el-Mer'etu fi's-şi'ri'l-câhili* (Bağdat: Maṭba'atu'l-Ma'ârif, 1960), 57.

⁵ Ebu'l-Ferec el-İşfehâni, *Kitâbu'l-agâni*, thk. İhsân 'Abbâs vd. (Beyrut: Dâru Şâdir, 2008), 20/246.

almış ve hayatını kurtarmıştır.⁶ es-Suleyk b. es-Suleke, Fukeyhe bnt. Katâde'yi takdire şayan davranışı sebebiyle beyitlerde övmüş ve şunları söylemiştir:

لَعْمُرُ أَبِيكَ! وَالْأَنْبَاءُ تَنْبِي!   لَنْعَمَ الْجَارِ أَخْتُ بِنِي عُوَارَا
مِنَ الْخُفْرَاتِ لَمْ تَفْضَحْ أَبَاهَا   وَلَمْ تَرْفَعِ لِإِخْوَتِهَا شَانَا
فَمَا عَجَزَتْ فُكَيْهَةٌ يَوْمَ قَامَتْ   بِمُضَلِّ السَّيْفِ فَانْتَرَعُوا الْجَمَارَا

Babanın hayatı üzerine yemin olsun! Haberler (dört bir yana) yayılmakta! Ne iyi komşudur şu 'Uvâraoğullarının kız kardeşi!

O, namusuna düşkün kadınlardandır. Babasının (şanına) leke sürecek davranış sergilememiştir. Kardeşlerinin namuslarına da zarar verecek eylem ortaya koymamıştır.

Fukeyhe, kılıcı çektiği ve (es-Suleyk b. es-Suleke'yi yakalamaya çalışan adamlar da Fukeyhe'nin) peçesini çıkarıp attıkları gün pes etmedi.⁸

Beyitlerden de anlaşılacağı üzere Bekr b. Vâil kabilesine mensup adamlar, Fukeyhe'ye sığınan es-Suleyk b. es-Suleke'yi yakalamaya çalıştıkları sırada arbeye yaşamıştır. Bu sırada Fukeyhe'nin peçesini çekerek atmışlardır. Bunun üzerine Fukeyhe, yüksek sesle kardeşlerini ve çocuklarını yardıma çağırmıştır. Onlar da Fukeyhe'nin yardımına koşmuşlar ve saldırganları bozguna uğratmışlardır.⁹ Böylece es-Suleyk b. es-Suleke, Fukeyhe tarafından koruma altına alınmış ve hayatta kalması sağlanmıştır.

Câhiliye Devri Arap toplumunda karı-koca ilişkisi bağlamında kadın, tahmin edilenin ötesinde özgürlüğe sahip olmuştur.¹⁰ Söz gelimi evleneceği müstakbel kocayı seçme¹¹ ve evlendikten sonra sorun çıkması durumunda boşama hakkını elinde tutmuştur.¹² Örnek vermek gerekirse Cüşem kabilesinin lideri Düreyd b. es-Simme (öl. 630) meşhur kadın şair el-Hansâ'ya (öl. 50/680) evlenme teklif etmiş ancak el-Hansâ bu teklifi geri çevirmiştir.¹³ Özgür kadının sahip olduğu hatırı sayılır konum sebebiyle Câhiliye insanı baba tarafından gelen soyla övündüğü kadar anne soyuna nispet edilmeyi de kendisi için övünç vesilesi görmüştür.¹⁴ Söz gelimi; İbn ez-Zîbe künyesiyle meşhur olan Câhiliye şairi¹⁵ Rabî'a b. 'Abdi Yâ'il (öl. ?/?) annesi ez-Zîbe'ye nispet edilmekle övünmüş ve beyitte şöyle demiştir:

إِنِّي لِمَنْ أَنْكَرَنِي إِبْنُ الذَّيْبَةِ   كَرِيمَةً عَفِيفَةً مِنْهُ مَنُوبَةٌ

Beni tanımayan kimse bilsin ki ben ez-Zîbe'nin oğluyum. Saygın, iffet sahibi ve asil (ez-Zîbe'nin oğlu).¹⁶

Zuheyr b. Ebî Sulmâ'nın (öl. 609) babası Ebû Sulmâ Rabî'a b. Rabâh (öl. ?) ve Ebû Umâme Nâbiga ez-Zubyânî (öl. 604) gibi bazı şairler tarafından benimsenen künyeler de Câhiliye toplumunda kadının sahip olduğu hatırı sayılır konuma işaret etmektedir. Kabilenin

⁶ es-Suleyk b. Seleke, *es-Suleyk b. es-Seleke aḥbâruhû ve şî'ruh*, thk. Ḥamîd Âdem Şuveynî vd. (Bağdat: Maṭba'atu'l-Ânî, 1984), 54.

⁷ Beyitte yer alan 'Uvâroğulları, 'Ukâbeoğulları kabilesinin alt koludur. bk. Ebû Bekr Muḥammed b. el-Ḥasen b. Düreyd, *el-İştikâk*, thk. 'Abdüsselâm Muḥammed Hârûn (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1991), 357.

⁸ Ebû Ca'fer Muḥammed b. Ḥabîb, *Kitâbu'l-Muḥabbar*, thk. Else Lichten-Stetter (Haydarâbâd: Maṭba'atu Cem'iyeti Dâirati'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, 1942), 434.

⁹ İbn Ḥabîb, *Kitâbu'l-Muḥabbar*, 434.

¹⁰ Ḥasen İbrâhîm Ḥasen, *Târîhu'l-İslâm*, 1/56.

¹¹ el-İşfehânî, *Kitâbu'l-ağânî*, 15/54.

¹² el-İşfehânî, *Kitâbu'l-ağânî*, 17/275.

¹³ el-İşfehânî, *Kitâbu'l-ağânî*, 15/54; Tumâdır bnt. 'Amr el-Ḥansâ, *Dîvân*, thk. Ḥamdo Ṭammâs (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2004), 6.

¹⁴ 'Ali el-Hâşimî, *el-Mer'etu fi's-şî'ri'l-câhilî*, 55.

¹⁵ Ḥayruddîn ez-Zirikî, *el-A'lâm* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002), 3/16.

¹⁶ Muḥammed b. Ḥabîb, *Kitâbu men nusibe ilâ ummihi mine's-şu'arâ'*, thk. eş-Şennâvî Muḥammed Sâlih (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1990), 57, 58.

kayda değer hasletleriyle övünüldüğü şiirlere özellikle kadın temalı girişle başlanmış olması da bu durumu destekler mahiyettedir.

Câhiliye Devri Arap toplumunda kadın, erkeğin namusu sayılmıştır. Bu sebeple kadının düşman tarafından ele geçirilmesi kadar Câhiliye insanının rencide olduğu başka bir husus söz konusu değildir. Bu bakımdan düşman tarafından ele geçirilen kadını kurtarmak amacıyla imkânlar seferber edilmiş ve kadın uğrunda savaşlar yapılmıştır.¹⁷

Öte yandan kadınlar, erkeklerle birlikte savaşlara katılmışlar, savaşçıların motivasyonlarını yükseltmişler, onları düşmandan intikam almaya teşvik etmişler¹⁸ ve ölenlerin ardından ağtılar yakmışlardır.¹⁹

Câhiliye Devri Arap toplumunda kadın, genellikle ev işleriyle uğraşmış, çocuklarla ilgilenmiş, yemek pişirmiş, süt sağmış, kıyafet yıkamış, derilerden kıyafet dikmiş,²⁰ hastalarla ilgilenmiş ve ziraat işleriyle uğraşmıştır. Elit tabakaya mensup ailelerde bu türden işler hizmetçiler ve câriyeler tarafından yapılmıştır.²¹

Câhiliye Devri Arap toplumunu oluşturan diğer kadın sınıfı câriyelerdir. Câriyeler genel olarak savaşlarda veya baskınlarda düşman kabileden ele geçirilen kadın esirlerdir. Savaşlarda ve baskınlarda düşmanı psikolojik olarak yıpratmak amacıyla düşman kabileden mümkün olduğunca çok sayıda kadın ve çocuk ele geçirmek özellikle hedefe alınmıştır. Civar kabilelerden ve ülkelerden köle pazarına sevk edilen câriyeler de söz konusudur.²² Câriyeler, efendilerinin evlerinde hizmetçilik yapmışlar ve odun toplama ve hayvan otlatma gibi beden gücüne dayalı işlerde çalıştırılmışlardır.²³ İçki satılan yerlerde şarkı söyleyen câriyeler olduğu gibi ücret karşılığında fuhuş yapmaya zorlananlar da söz konusu olmuştur.²⁴

Câhiliye Devri Arap toplumunda sıkça yaşanan savaşlarda ve çatışmalarda daha çok erkekler ölüme maruz kaldıklarından kadın sayısı erkeklere kıyasla fazla olmuştur. Bu sebeple erkekler, diledikleri sayıda kadınla neslin devamı için evlenebilmişlerdir.²⁵ Kumalar arasında kıskanma ve çekememe gibi hususlar kaçınılmaz olsa da genel anlamda karı-koca ilişkileri saygı esasına dayalı olarak gelişmiştir.²⁶ Kadın, kocasına şefkatle yaklaşmış ve hayatını tehlikeye atacak durumlardan uzak durması için kocaya nasihatlerde bulunmuştur. Kocanın fütursuzca mal harcaması durumunda kocaya uyarıda bulunmuş ve gerektiğinde kocayı paylamıştır.²⁷ Söz gelimi; el açıklığıyla meşhur şair Hâtim et-Tâî (öl. 579) pek fazla mal harcamış olması sebebiyle eşi Nevâr tarafından azarlanmış ve bu vesile ile on altı beyitten oluşan bir şiir söylemiştir. Beyitlere şu ifadelerle başlamıştır:

مَهْلًا نَوَارًا، أَفَلَيْي اللَّؤْمِ وَالْعَدَا، وَلَا تَقُولِي، لَشَيْءٍ فَاتٍ، مَا فَعَلَا
وَلَا تَقُولِي لِمَالٍ، كُنْتُ مَهْلَكَةً، وَإِنْ كُنْتُ أُعْطِي الْجِنَّ وَالْخَبَلَا

Yavaş ol Nevâr! Azarı ve paylamayı biraz azalt. Olmuş bitmiş bir şey için “Ne yaptı?” deme.

¹⁷ 'Ali el-Hâşimî, *el-Mer'etu fi's-şi'ri'l-câhilî*, 56.

¹⁸ 'Ali el-Hâşimî, *el-Mer'etu fi's-şi'ri'l-câhilî*, 72.

¹⁹ el-Ḥansâ, *Dîvân*, 18.

²⁰ 'Ali Cevâd, *el-Mufaşşal fî târihi'l-'Arab kabale'l-İslâm* (Bağdat: Câmî'atu Bağdâd, 1993), 4/616.

²¹ 'Ali el-Hâşimî, *el-Mer'etu fi's-şi'ri'l-câhilî*, 69, 70.

²² Yûsuf Ḥalîf, *eş-Şu'arâu's-şâ'lik fi'l-'Asri'l-câhilî* (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1966), 106.

²³ el-Ḥûfî, *el-Mer'etu fi's-şi'ri'l-câhilî*, 503.

²⁴ el-Ḥûfî, *el-Mer'etu fi's-şi'ri'l-câhilî*, 506; Yahyâ el-Cebbûrî, *el-Câhiliyye muḳaddimetun fî'l-ḥayâti'l-'Arabiyye li dirâseti'l-edebi'l-câhilî* (Bağdat: Maḥba'atu'l-Ma'ârif, 1968), 74.

²⁵ 'Umar Ferrûh, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî* (Beyrut: Dâru'l-'İlm Li'l-Melâyîn, 1981), 1/60.

²⁶ el-Mufaḍḍal b. Muhammed b. Ya'lâ b. 'Âmir b. Sâlim eḍ-Ḍabbî, *el-Mufaḍḍaliyyât*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd. (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1942), 161, 162.

²⁷ Ḥuseyn'Atvân, *Muḳaddimetu'l-kaşîdeti'l-'Arabiyye fi's-şi'ri'l-câhilî* (Kahire: Dâru'l-Ma'rife, 1970), 158.

(Geçmişte) harcadığım bir mal için (bunu) söyleme. Yavaş ol! Cinlere ve şeytana vermiş olsam bile.²⁸

Benzer biçimde kadın, kocaya sadık kalmış ve kocanın sırdaşı olmuştur. Aynı zamanda koca eve döndüğünde rahat etmesi için imkânları seferber etmiştir. Şair Alkame (öl. 3/625) beyitte bu duruma işaret etmiş ve şöyle demiştir:

إِذَا غَابَ عَنْهَا الْبَعْلُ لَمْ تُفَشِّسْ سِرَّهُ، وَتُرْضِي إِيَابَ الْبَعْلِ حِينَ يَكُونُ

Kocasının gıyabında sırrını ifşa etmez. Koca (eve) döndüğünde bu münasebetle kocayı memnun eder.²⁹

2. Hz. Peygamber Döneminde Kadının Konumu

İslâm medeniyeti, İslâm prensipleri üzerine tesis edilmiştir. Fitrat dini olan İslâm, toplumun diğer yarısını oluşturan kadını din eksenli değerlendirmiş ve onu daha da hatırı sayılır konuma yükseltmiştir. Söz gelimi; Câhiliye Devri Arap toplumunda bazı zamanlar kadın, düşman tarafından ele geçirilmesi sonucunda erkeğin namusuna zarar getirebileceği düşüncesiyle henüz çocuk yaşta iken diri diri toprağa gömülmüştür.³⁰ Benzer biçimde Câhiliye Devri Arap toplumunda vefat eden kimsenin geride bıraktığı eşi, miras olarak en büyük oğlun tasarrufuna geçmiştir. Bu durumda en büyük oğul, üvey annesini nikâhı altına alma hakkına sahip olmuştur. Üvey annesini gerektiğinde yüz üstü bırakmış, ona infakta bulunmamış ve ölünceye kadar dilediği gibi tasarrufunda kullanmıştır.³¹ İslâm dini fitrata aykırı olan bu türden yaklaşımları yasaklamış ve “Erkeklerin kadınlar üzerindeki hakları gibi kadınların da erkekler üzerinde belli hakları vardır.”³² buyurarak kadının erkek ile eşit olduğunu deklare etmiştir. Kadına önem verilmesini, ona şefkatle yaklaşılmasını ve koca vefat ettikten sonra yeniden evlenmesine mâni olunmamasını emretmiştir.³³ İslâm dini, evli kadının necip evlat doğurması amacıyla asil soya mensup yabancı erkekle birlikte olmasını meşru sayan ve çok sayıda erkeğin tek bir kadınla ilişkiye girmesini normal karşılayan Câhiliye anlayışının doğurduğu çarpık nikâh çeşitlerine de yasak getirmiştir.³⁴ Yine İslâm dini, kadına miras hakkı tanımış ve sahip olduğu mallarda tasarrufta bulunma imkânı sağlamıştır.³⁵ Hz. Âişe (öl. 58/68) örneğinde görüleceği üzere Hz. Peygamber (s.a.v.) devrinde kadın, toplumun bilinçlendirilmesinde ve ilmin yaygın hale getirilmesinde aktif rol oynamıştır. Aynı zamanda kadın, erkeklerle birlikte savaşımlara katılmış, savaşçıları düşman karşısında sebat etmeye teşvik etmiş, yaraları sarmış ve savaşçılara su taşımıştır.³⁶ Söz gelimi; Âtike bnt. Abdilmuttalib (öl. ?) Müslüman savaşçıları düşman karşısında sebat etmeye ve sabırlı olmaya teşvik etmiş ve Bedir Savaşı'nı örnek göstererek bu hususta ihmali olanları paylayıcı mahiyette şunları söylemiştir:

هَلَّا صَبَرْتُمْ لِلنَّبِيِّ مُحَمَّدٍ بِنْدِرٍ
أَتَاكُمْ بِمَا جَاءَ النَّبِيُّونَ قَبْلَهُ
وَمَنْ يُغَشَّ السَّوْعَى حَقُّ صَابِرٍ
وَمَا بِنُ أَخِي الْبُرِّ الصَّدُوقُ بِشَاعِرٍ
وَيَنْصُرُهُ الْحَيَّانَ عَمْرُو وَعَامِرُ
سَيَكْفِي الَّذِي صَبَرْتُمْ مِنْ نَبِيِّكُمْ

²⁸ Hâtim b. 'Abdullâh eṭ-Ṭâî, *Divânu Hâtim eṭ-Ṭâî*, thk. Aḥmed Reşâd (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002), 39.

²⁹ eḍ-Ḍabbî, *el-Mufaḍḍaliyyât*, 391.

³⁰ Nahl 16/58, 59.

³¹ Muḳâtil b. Suleymân, *Tefsîru Muḳâtil b. Suleymân*, thk. 'Abdullâh Maḥmûd Şahhâte (Beyrut: Muessesetu't-Târîhi'l-İslâmî, 2002), 1/364.

³² Bakara 2/228; Nisâ 4/19; Nahl 16/97.

³³ Yaḥyâ el-Cebbûrî, *el-Câhiliyye muḳaddimetun fi'l-ḥayâti'l-'Arabiyye li dirâseti'l-edebi'l-câhili*, 74.

³⁴ Muḥammed b. İsmâ'il b. İbrâhîm b. el-Muḡîra el-Cu'fî el-Buḥârî, *el-Câmi'u's-Şahîh*, thk. Muḥibbuddîn el-Ḥaṭîb vd. (Kahire: el-Mektebetu's-Selefiyye, 1400), Kitâbu'n-Nikâh, 36. (3/369, 370).

³⁵ en-Nisâ 4/7.

³⁶ Aḥmed Zekî Yemânî, *el-İslâm ve'l-mer'eh* (London: Muessesetu'l-Furḳân li't-Turâsi'l-İslâmî, 2004), 49.

Bedir'de Peygamber Muhammed için sabretmez miydiniz? Kim kargaşanın (ortasına) atılırsa (zafer elbet) sabreden haklı olur.

(Peygamber) size kendisinden önceki peygamberlerin getirdiği (vahiyle) geldi. Kardeşimin, iyi ve pek doğru sözlü oğlu şair değildir.

Peygamberinizden kaçırdığınız (fırsat ve pişmanlık) size yetecektir. 'Amr ile 'Âmir mahalleleri³⁷ onu destekleyecektir.³⁸

Benzer biçimde kadın, savaş meydanlarında şehit düşenlerin ardından ağıtlar yakmış ve mersiye okumuştur. Söz gelimi; Safiyye bnt. Abdilmuttalib (öl. 20/641) Uhud'da şehit düşen kardeşi Hz. Hamza'nın (öl. 3/625) ardından okuduğu ve yüreğini sızlatan acıları yansıttığı sekiz beyitlik mersiye şu ifadelerle başlamıştır:

أَسْأَلُ أَهْلَ أَضْحَابِ أَحْمَدٍ مَخَافَةَ،   بَنَاتُ أَبِي مِنْ أَعْجَمٍ وَخَيْبِرِ؟
فَقَالَ الْخَيْبِرُ إِنَّ حَمْرَةَ قَدْ تَوَى   وَزَيْرُ رَسُولِ اللَّهِ خَيْرٌ وَزَيْرِ

Babamın kızları endişeyle sormakta mıdır bilene bilmeyene Uhud'un ashabına?

Bileni şöyle dedi: "Hamza toprağa verildi. Allah Resûlü'nün veziri olan en hayırlı vezir."³⁹

İslâm dini, kadını sevgi ve muhabbet duygularıyla kuşatılan aile yapısı içerisinde erkeğin huzur bulacağı sığınak olarak tanımlamıştır.⁴⁰ Bir başka ifade ile kadın ve erkekten her biri diğerinin koruyucusu ve örtüsü olarak telakki edilmiştir.

3. İslâm'ın Erken Dönemi Arap Şiirinde Eş Olarak Kadın

İslâm dininin ortaya çıkmasıyla birlikte Câhiliye Dönemi'nde yaygın olan şiir temaları İslâm prensipleriyle örtüşecek biçimde yeniden düzenlenmiş veya tamamen terk edilmiştir.⁴¹ Söz gelimi; edepsizlik içeren gazel, yalana dayalı övünme, içkiye, kumara ve şirke teşvik, insan onurunu zedeleyici türden hiciv, mübalağalı övgü, ölünün ardından elbise parçalayarak ve dövünerek ağıt yakma ve zamanı boşa harcama dışında amacı olmayan salt eğlence içerikli temalar yasaklanmıştır.⁴² Buna mukabil İslâm dönemi şiirlerine konu edilen övgü, özür dileme, mersiye, hiciv ve övünme türünden genel temalar İslâm prensipleriyle uyumlu olacak biçimde yeniden düzenlenmiştir.⁴³ Kuşkusuz bir eş olarak kadın algısının da erken dönem İslâm şiirlerine yansımaları İslâm prensipleriyle örtüşecek türden olması beklenenecek bir durumdur. Ulaşılabilen kaynaklarda döneme ait şiirlerde eş olarak kadın algısını karı-koca ilişkisi, kocadan yakınma, sadakatsiz kocadan intikam alma, kocaya özlem duyma, boşanma ve sonrası ve kocaya mersiye okuma başlıkları altında ele almak mümkün gözükmektedir.

3.1. Karı-Koca İlişkisi

İslâm dini, karı-koca ilişkilerinin sevgi, saygı ve merhamet esasları üzerine inşa edilmesini önemsemektedir. Zira fitrat gereği eşler, sevgi ve merhamet duygularıyla sükûnet bulacaklar ve uyumlu hale geleceklerdir. Yüce Allah bu bağlamda şöyle buyurmuştur:

³⁷ Beyitte yer alan 'Amr ve 'Âmir mahalleleri ile 'Amr b. 'Avf ve 'Âmir b. Luey kabileleri kastedilmektedir. Her iki kabileye mensup Müslüman savaşçılar Bedir savaşına katılmışlar ve Allah Resûlü'nü var güçleriyle desteklemişlerdir. bk. Ebû Muhammed 'Abdumelik b. Hişâm, *Siretu'n-Nebi*, thk. Mecdî Fethî es-Seyyid (Tanta: Dâru's-Şahâbe li't-Turâs, 1995), 2/364-367.

³⁸ Ahmed b. 'Abdillâh Ahmed b. İshâk b. Mehrân Ebû Nu'aym el-İşfahânî, *Ma'rifetu's-Şahâbe*, thk. 'Âdil b. Yûsuf el-'Azzâzî (Riyad: Dâru'l-Vaţan li'n-Neşr, 1998), 5/3399.

³⁹ İbn Hişâm, *Siretu'n-Nebi*, 3/146.

⁴⁰ er-Rûm 30/21.

⁴¹ Sirâcuddîn Muhammed, *el-Medîh fi's-Şi'r'i'l-'Arabî* (Beyrut: Dâru'r-Râtibi'l-Câmi'iyye, ts.), 18.

⁴² Muhammed 'Abdu'l-Mun'im Hafâcî, *el-Hayâtu'l-edebîyye ba'de zuhûri'l-İslâm* (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1990), 209; Ravân Muhammed Âtî, *el-Mer'etu fi's-Şi'r'i beyne'l-Câhiliyyeti ve'l-İslâm* (Riyad: Dâru's-Sumey'î, 2012), 54.

⁴³ Velid Kaşşâb, *en-Nazratu'n-nebeviyye fi nakdi's-Şi'r* (el-'Ayn: el-Mektebetu'l-İlmiyye, 1988), 47.

“Kaynaşmanız için size kendi (cinsinizden) eşler yaratıp aranızda sevgi ve merhamet peyda etmesi de O'nun (varlığının) delillerindendir. Doğrusu bunda, iyi düşünen bir kavim için ibretler vardır.”⁴⁴

İslâm'ın erken dönemi Arap şiirinde eşler arasındaki ilişkinin karşılıklı sevgi ve merhamet duygularına dayalı olduğuna işaret eden beyitlere rastlanmaktadır. Hz. Ebû Bekir'in (öl. 13/634) oğlu Abdullah'a (öl. 11/632-633) nispet edilen beyitler bu duruma örnek gösterilecek mahiyettedir. Abdullah, eşi Âtike bnt. Zeyd'e (öl. 40/660) ileri boyutta sevgi beslemektedir. Ne var ki eşine olan sevgisi onun Allah yolunda savaşlara katılmasını, geçimini temin etmesini ve ticaretle uğraşmasını sekteye uğratacak boyuttadır.⁴⁵ Bir defasında pazar yerinde eşiyile ilgilenirken Cuma namazını kaçırmıştır. Hz. Ebû Bekir, Abdullah'ın yanına gelmiş ve Cuma namazını kılıp kılmadığını sormuştur. Abdullah “Namazı kıldılar mı ki?” diye karşılık vermiştir. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir, Abdullah'a dönmüş ve “Âtike seni işten güçten alıkoydu ve farz namazları eda etmene de mâni oldu. Âtike'yi boşa” diyerek eşini boşamasını istemiştir. Abdullah istemese de eşini ric'î talakla⁴⁶ boşamıştır. Ne yazık ki artık hayatı kararmıştır.⁴⁷ Bir gece Hz. Ebû Bekir, evin terasında namaz kılarken Abdullah'ın şu beyitleri okuduğunu işitmiştir:

وَمَا نَاحُ قَمَرِي الْحَمَامِ الْمُطَوِّقُ	أَعَاتِبُكَ! لَا أَنْسَاكَ مَا دَرَّ شَارِقُ
إِلَيْكَ بِمَا تُخْفِي الثُّمُوسُ مُعَلَّقُ	أَعَاتِبُكَ! قَلْبِي كُلُّ يَوْمٍ وَلَيْلَةٍ
وَلَا مِثْلَهَا فِي غَيْرِ جُزْمٍ تُطَلَّقُ	وَلَمْ أَرِ مِثْلِي طَلَّقَ الْيَوْمَ مِثْلَهَا
وَخَلَقْتُ سَوِيِّي فِي الْحَيَاءِ وَمُضْدُ	لَهَا خُلِقْتُ جَزْلٌ، وَرَأْيِي وَمَنْصُوبٌ

Ey Âtike! Güneş (doğudan) doğduğu süre seni unutmam. Halka boyunlu kumru da şakıdığı süre (seni unutmam).

Ey Âtike! Kalbim her gün ve gece gönüllerin gizlediği sırlarla sana tutkundur.

Bugün (Âtike'nin) benzerini benim gibisinin boşadığını görmedim. Benzerinin suçsuz yere boşandığını da.

Onun güzel ahlâkı, isabetli görüşü, (hatırı sayılır) konumu, utangaçlıkta kusursuz yaratılışı ve dürüstlüğü söz konusudur.⁴⁸

Hz. Ebû Bekir, Abdullah'ın haline acımış ve Abdullah'a Âtike'yi nikahına geri almasını emretmiştir. Abdullah, sevincinden adeta uçmuş ve Eymen adındaki kölesini Allah için azat etmiştir. Ardından Âtike'nin bulunduğu eve koşar adım gitmiş ve şunları söylemiştir:

وَرُوجِعْتِ لِلْأَمْرِ الَّذِي هُوَ كَائِنُ	أَعَاتِبُكَ! قَدْ طَلَّقْتِ فِي غَيْرِ رِيْبَةٍ
عَلَى النَّاسِ فِيهِ أَلْفَةٌ وَتَبَائِنُ	كَذَلِكَ أَمَرَ اللَّهُ غَايِدَ وَرَائِحِ
وَقَلْبِي لِمَا قَدْ قَرَّبَ اللَّهُ سَائِكُنِ	وَمَا زَالَ قَلْبِي لِلتَّمَرِ طَائِرًا
وَلَيْسَ لَوْجِهِ زَانَةٌ اللَّهُ شَائِنُ	لِيَهْنِكِ أَنْبِي لَا أَرَى فِيكَ سُخْطَةً

⁴⁴ er-Rûm 30/21.

⁴⁵ 'İzzuddîn b. el-Eşîr Ebi'l-Hasen 'Ali b. Muhammed el-Cezerî, *Usdu'l-gâbe fi ma'rifeti's-şahâbe*, thk. eş-Şeyh 'Ali Muhammed Mu'avvağ vd. (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 7/181; 'Umar Ridâ Keĥhâle, *A'lâmu'n-nisâ'* (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1959), 3/201.

⁴⁶ Ric'î talâk, erkeğin yeni nikah akdine gerek kalmadan iddet süresi içinde eşine dönebildiği boşamadır. bk. H. İbrahim Acar, “Talâk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 39/496-500.

⁴⁷ 'Ali b. Burhânuddîn el-Halebi, *İnsânu'l-'uyûn fi sîreti'l-emîni'l-me'mûn* (Kahire: el-Matba'atu'l-Ezheriyye, 1932), 3/268.

⁴⁸ el-Cezerî, *Usdu'l-gâbe*, 7/181.

Ey Âtike! (Ortada seni boşamayı gerektirecek bir) şaibe olmaksızın boşandın. Takdirde olan buyruk gereği de geri alındın.

Yüce Allah'ın kullar üzerindeki takdiri de böyledir. Ülfet ve uzaklaşma (arasında) gider gelir.

Ayrı düşmüş (olmamız) sebebiyle kalbim hâlâ (yerinden) uçmakta. Kalbim Yüce Allah'ın yaklaştırdığı (takdir) sebebiyle de sakin.

Öfkelenmeyi (gerektirecek bir davranış) görmüyorum sende. Tebrikler sana. Kusur olmaz ki Yüce Allah'ın süslediği bir çehrede.⁴⁹

Beyitleri dinleyen Âtike, tereddüt etmeden kocasına dönmüş ve mutlu günlere yeniden kavuşmuşlardır.⁵⁰

Rivayet ve beyitler, Abdullah ile eşi Âtike arasındaki sevgi ve saygı esasına dayalı karı-koca ilişkilerinin boyutları hakkında ipuçları vermektedir. Abdullah'ı, eşine bu denli sevgiyle bağlayan gerekçenin, eşinde bulunan fiziksel güzelliğin yanı sıra, üstün ahlâk, isabetli karar verebilme, saygınlık, utangaçlık ve dürüstlük gibi takdire şayan özellikler olduğu anlaşılmaktadır. Hal böyle olmakla birlikte söz konusu özellikler, Allah yolunda savaşa katılmama ve Allah'a ibadet hususunda ihmalkâr davranma gibi kocayı İslâm prensiplerine muhalif davranışlara sevk etmesi durumunda karı-koca arasındaki sevgi bağlarına itibar edilmediği ve eşi boşamaya zorlayacak yaptırımların uygulandığı görülmektedir.

İslâm'ın erken dönemi Arap şiirinde kocayı ve diğer aile bireylerini koruma içgüdüsüyle hareket eden kadın örneğine de rastlanmaktadır. Bu duruma Abdullah b. Cahş'a (öl. 3/625) ait olduğu öne sürülen beyitler örnek gösterilebilir. Abdullah b. Cahş, Allah ve Resûlü uğruna Mekke'den Medine'ye hicret etmek üzere hazırlık yapma aşamasındadır. Bu sırada Medine'de salgın hastalık baş göstermiştir.⁵¹ Bu sebeple eşi Ümmü Ahmed, şairi ve diğer aile bireylerini koruma içgüdüsüyle hareket etmiş ve kocasına Medine dışında başka yerlere hicret etmeleri teklifinde bulunmuştur. Abdullah b. Cahş ise Allah Resûlü'ne yaptıkları biat doğrultusunda Medine'ye hicret etmek durumunda olduklarını ve Allah'ın dilemesi karşısında yapacakları bir şeyleri bulunmadığını öne sürmüştür. Abdullah b. Cahş, teslimiyet örneği sergilediği bu durumu beyitlere yansıtmiş ve şöyle demiştir:

يَذِمَّةَ مَنْ أَخْشَى بَعْدَ وَأَرْهَبَ	لَمَّا رَأَيْتَنِي أُمُّ أَحْمَدَ غَادِيَا
فَيَيْمِ بِنَا الْبِلْدَانِ، وَلْتُنْأَ يَنْتَرِبَ	تَقُولُ فَيَا مَا كُنْتَ لَا بُدَّ فَاءِ عَلَا
وَمَا يَشَاءُ الرَّحْمَنُ فَالْعَبْدُ يَرْكَبُ	فَقُلْتُ لَهَا: بَلْ يَنْتَرِبُ الْيَوْمَ وَجْهَهَا
إِلَى اللَّهِ يَوْمًا وَجْهَهُ لَا يُخَيَّبُ	إِلَى اللَّهِ وَجْهِي وَالرُّشُولَ وَمَنْ يُقِيمُ
وَنَاصِحَةَ تَبْكِي بِدَمْعٍ وَتَنْدُبُ	فَكَمْ قَدْ تَرَكْنَا مِنْ حَبِيمٍ مُنَاصِحِ
وَنَحْنُ نَرَى أَنَّ الرُّغَائِبَ تَطْلُبُ	تَرَى أَنَّ وَتُرَا نَأْيِنَا عَنْ بِلَادِنَا
فَطَابَ وَلَاؤُهُ الْخَيْرِ مِنَّا وَطَيَّبُوا	وَرَغْنَا إِلَى قَوْلِ النَّبِيِّ مُحَمَّدٍ
وَلَا فُرْزَ بِالْأَرْحَامِ إِذْ لَا نَقْرُبُ	نُمُتْ بِالْأَرْحَامِ إِلَّا لِيهِمْ قَرِيْبَةً

Ümmü Ahmed, gıyabında korktuğum ve ürktüğüm (Peygamber'e verilen) söz sebebiyle;

Şunu demeye koyuldu: "İlla da yapman gerekiyorsa bizi başka diyarlara götür de Yesrib uzakta kalsın."

⁴⁹ Kehhâle, *A'lâmu'n-nisâ'*, 3/202.

⁵⁰ Nebîl Hâlid Ebû 'Ali, *Şâ'irâtu 'Aşri'l-İslâmi'l-Evvel dirâse nakdiyye* (Kahire: Dâru'l-Haram li't-Turâs, 1998), 46.

⁵¹ el-Buhârî, *el-Câmi'u's-Şahîh*, Kitâbu Fađâilil-Medîne, 11. (2/26.)

Ben de kendisine dedim ki: “Bilakis Yesrib’edir bugün yönelişimiz. (Zira) Rahmân ne dilerse kul oraya yönelir.

Allah’adır yönelişim ve de Peygamber’e. Kim yüzünü bir gün Allah’a çevirirse elbet boşa çıkarılmaz beklentileri.

Biz de bu yüzden geride bıraktık nice nasihat veren can dostu. Ve tavsiyede bulunan, gözyaşı akıtarak ağlayan ve dövünen nice kadını.

(Yurdumuzu terk etmektense bizi hicrete zorlayanlardan) intikam almaya hakkımız olduğunu öne süren⁵² (nice kadını). Biz de (Allah yolunda hicret edenlere vaat edilen) nimetleri arzuladığımız için (hicret ettiğimizi) öne süreriz.

Biz ise Peygamber Muhammed’in sözüne uyduk. (Böylece) hakseverlerimiz (hem) memnun kaldılar hem (de) hoş tutuldu gönülleri.

(Kureyşlilerle) akrabalık bağlarıyla yakından bağlıyız. (Ne var ki Kureyşlilere İslâm kardeşliğiyle) yakınlaştırılmaz isek, bize hiçbir akrabalık bağı yakın değildir.⁵³

Beyitlerden de anlaşılacağı üzere kocasını ve diğer aile bireylerini koruma içgüdüleriyle hareket eden Ümmü Ahmed, Medine’de baş gösteren salgın hastalık sebebiyle Abdullah b. Cahş’a Medine dışında başka bir yere hicret etmeleri teklifinde bulunmaktadır. Kocasını ise eşinin endişesini gidermeye çalışmakta ve Allah Resûlü’ne yaptığı biat doğrultusunda hicret ettiklerini, dolayısıyla Yüce Allah’ın dilediği akıbetten kaçışın olmayacağını belirtmektedir. Ümmü Ahmed kocasının sözleriyle ikna olmuş ve kocasıyla birlikte Medine’ye hicret etmiştir.⁵⁴ Kuşkusuz bütün bunlar karı-koca arasındaki ilişkilerin sevgi ve saygı esasına dayalı olduğuna işaret etmektedir.

3.2. Kocaya Özlem Duyma

Sefere çıkma ve fetih ordularına katılma gibi nedenlere dayalı olarak eşler kısa veya uzun süre birbirlerinden ayrı kalabilmişlerdir. Fitrat gereği birbirlerine duygusal olarak bağlı çiftlerin ayrı düştükleri durumlarda sevdiklerine özlem duymaları ve acılarını beyitlere yansıtmaya çalışmaları beklenecek bir durumdur. İslâm’ın erken dönemi Arap şiirinde de ayrı düşen kadının kocaya özlem duyduğu ve kederli halini beyitlere yansıttığı bir örneğe rastlanmaktadır. Hz. Ömer tarafından Azerbaycan cihetine fetih amaçlı gönderilen askerler uzun süre ailelerinden ayrı kalmışlardır. Askerdeki kocasına özlem duyan ve yalnızlıktan şikâyet eden bir kadın, duygularını gece yarısı şu ifadelerle beyitlere yansıtmıştır:

تَطَاوَلَ هَذَا اللَّيْلُ تَمَرِي كَوَائِبِي	وَأَرْقَبِي أَنْ لَا ضَجِيعَ أَلْعَابِي
فَوَاللَّهِ لَوْلَا اللَّهُ لَا شَيْءَ غَيْرِي	لَحُورِكَ مِنْ هَذَا السَّرِيرِ جَوَائِبِي
وَبِئْسَ أَهْلِي غَيْرَ بَدْعِ مُلْعَنِ	لَطِيفِ الْحَشَا لَا يَحْتَوِيهِ مَضَاجِي
يَلْعَبْنِي طَوْرًا وَطَوْرًا كَأَنَّهَا	بَدَا قَمْرًا فِي ظِلْمَةِ اللَّيْلِ حَاجِبِي
يُسْرُ بِهِ مَنْ كَانَ يَلْهُو بِقُرْبِي	يُعَايِنِي فِي حُبِّي وَأَعَاتِبِي
وَلَكِنِّي أَحْسَبِي رَقِيبًا مُوَكَّلًا	بِأَنْفُسِنَا لَا يَفْتُرُ الدَّهْرُ كَاتِبِي

Bu gece uzadı da uzadı. Yıldızları bir türlü hareket etmez oldu. Uykularımı kaçırdı oynasaçağım bir yatak arkadaşımın (yanımda) bulunmayışı.

⁵² Beyitte yer alan وتر ifadesi ile baskıcı politika uygulamak suretiyle Müslümanları yurtlarından çıkarmaya zorlayan müşriklerden intikam alma hakkı kastedilmektedir. bk. İbn Hişâm, *Sîretu'n-Nebi*, 2/91.

⁵³ İbn Hişâm, *Sîretu'n-Nebi*, 2/91; Mehmet Yılmaz, “Sahabe Şiirlerinde Medine’ye Hicret”. Cumhuriyet İlahiyat Dergisi 23/1 (2019), 159, 160.

⁵⁴ İbn Hişâm, *Sîretu'n-Nebi*, 2/89, 90.

Kendisinden başka hiçbir şeyin (bâkî kalmayacağı) Allah (korkusu) olmasa bu karyolanın etrafı Allah'a yemin olsun (çoktan) harekete geçirilmişti.

Geceyi ilk (deneyimi) olmayan ve de itici gelmeyen biriyle gönül eğlendirerek geçirirdim. Kasıkları zarif olan. Partneri kendisini zapt etmeyen.

Benimle oynaştıkça oynaşan. Gecenin karanlığında kaşı adeta ay gibi ortaya çıkan.

Yakınında onunla gönül eğlendireni mutlu olan. Beni aşkı konusunda paylayan. Benim de kendisini payladığım.

Ama ben, bizi gözetlemekle görevli melekten çekinmekteyim. Ömür boyu (amellerimizi) kayıt altına almaktan (bir an olsun) geri durmayan.⁵⁵

Kadın, iç geçirmiş ve: "Evimde tek başıma hissettiğim yalnızlık duygusu, kocamın yanımda bulunmaması ve nafakamın az olması İbn Hattâb'a basit geldi." demiştir. Bu sırada Hz. Ömer, her gece yaptığı gibi Medine caddelerini kontrole çıkmış ve kadının söylediklerine kulak misafiri olmuştur. Sabah olunca kadına bir miktar erzak ve giyecek göndermiştir. Aynı zamanda valisine mektup yazmış ve kadının asker kocasını bekletmeden evine geri göndermesini emretmiştir.⁵⁶ Hz. Ömer, bu hadiseden sonra askerlerin dört aydan fazla eşlerinden uzak kalmalarını yasaklamıştır.⁵⁷

Görüleceği üzere kocasından uzakta yalnız yaşamak zorunda kalan kimsesiz kadın, beyitlerde yalnızlıktan yakınmakta ve kocasına olan özlemini dile getirmektedir. Aynı zamanda fitratında var olan arzularını haram yolla tatmin etmek yerine sabra sarıldığını belirtmektedir. Elbet bütün bunlar kadının takva ehli olduğuna ve İslâm prensiplerini gözettiğine işaret etmektedir.

3.3. Kocadan Yakınma

İnsanoğlu, temelde madde ve ruh olmak üzere iki ana unsurdan oluşmuştur. Yüce Allah, bu bağlamda şöyle buyurmaktadır:

"O (Allah ki), yarattığı her şeyi güzel yapmış ve ilk başta insanı çamurdan yaratmıştır. Sonra onun zürriyetini dayanıksız bir suyun özünden üretmiştir. Sonra onu tamamlayıp şekillendirmiş, ona kendi ruhundan üflemiştir. Ve sizin için kulaklar, gözler, kalpler yaratmıştır. Ne kadar az şükrediyorsunuz."⁵⁸

Yüce Allah, insanoğluna kendi ruhundan üfleme suretiyle onu diğer yaratılanlardan ayrıcalıklı yaratmıştır. Bir başka ifade ile insanoğlu yaratılış gayesine uygun olacak biçimde "eşref-i mahlûkât" makamına yükseltilmiştir.⁵⁹ Ruh unsuru, Yüce Allah'ın bizzat kendisinden bir parça olması sebebiyle duruluğu, idrak etme bilincini ve yüceliği temsil etmektedir. Madde unsuru ise; ruha kıyasla eksikliği ve süfliliği sembolize etmektedir. İnsanoğlu, yapısındaki madde unsuru sebebiyle müttekâmil ruhanî bir hayata ulaşamaz. Zira ruhanî hayat ancak yapılarında madde unsuru bulunmayan meleklerle mahsustur. Hal böyle olmakla birlikte insanoğlu, ruhanî hayat yaşamak için çaba sarf etmesi durumunda durulur ve manevî anlamda yücelir. Bu bakımdan insanoğlunun gelişimini fitrata uygun tamamlaması ve hayatını sağlıklı sürdürebilmesi, yapısındaki madde ve ruh unsurlarının ihtiyaçlarını gidermesiyle direkt orantılıdır. Kuşkusuz bu hususta yapılacak ihmaller telafisi zor sorunları

⁵⁵ Ebû Bekr 'Abdullâh b. Muhammed b. 'Ubeyd b. Ebi'd-Dunyâ, *el-İsrâf fi menâzili'l-esrâf*, thk. Necm 'Abdurrahmân Halef (Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 1990), 221, 222; Celâluddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Şerhu şevâhidi'l-muğni*, thk. Muhammed Maḥmûd b. et-Telâmîd et-Terakkuzî eş-Şinkîfî (Kahire: el-Maṭba'atu'l-Behiyye, 1322), 329; Beşîr Yemût, *Şâ'irâtu'l-'Arab fi'l-Câhiliyyeti ve'l-İslâm* (Beyrut: el-Maṭba'atu'l-Vaṭaniyye, 1934), 179.

⁵⁶ İbn Ebi'd-Dunyâ, *el-İsrâf fi menâzili'l-esrâf*, 222.

⁵⁷ 'Imâduddîn Ebu'l-Fidâ' İsmâîl b. Keşîr, *Tefsîru'l-Ḳur'âni'l-'Azîm*, thk. Muştafa es-Seyyid Muhammed vd. (Cîze: Muessesetu Kurtuba, 2000), 2/ 333.

⁵⁸ es-Secde 32/7,8,9.

⁵⁹ el-İsrâ 17/70.

beraberinde getirebilecektir. Söz gelimi; ruhanî hayat yaşamak isteyen kimsenin ifrata kaçarak maddî hayatın devamı için gerekli olan çalışma, yeme, içme ve çoğalma gibi ihtiyaçlardan uzak durması çıkmazlara yol açabilecektir. Bu sebeple fitrat dini olan İslâm, ruhbanlık anlayışına şiddetle karşı çıkmıştır.⁶⁰

İslâm'ın erken dönemi Arap şiirinde, ruh ve madde unsurlarının ihtiyaçlarını karşılama dengelerinin gözetilmemesi sebebiyle karı-koca arasında sorunlar yaşandığını ve bu durumun kadın tarafından şikâyet konusu edildiğini gösteren beyitlere rastlanmaktadır. İbadete düşkün olması sebebiyle hanımını ihmal eden bir şahsın hanımı tarafından Hz. Ömer'e şikâyet edildiği beyitler bu duruma örnek gösterilecek mahiyettedir. Hz. Ömer'in meclisine bir kadın gelmiş ve Halife'ye şöyle demiştir: "Kocamdan daha faziletli kimse görmedim. Zira kocam, gecesini ibadetle gündüzünü de oruç tutarak geçirmektedir. Sıcak günde dahi orucunu bozmamaktadır." Hz. Ömer, kadının bir şeyleri ima etmeye çalıştığını fark etmemiş ve: "Senin gibi bir kadın hayırdadır." buyurmuştur. Bunun üzerine kadın mahcup olmuş ve oradan ayrılmıştır. O sırada mecliste bulunan Ka'b b. Suver el-Ezdî (öl. 36/656),⁶¹ Hz. Ömer'e kadının, kocası tarafından ihmal edildiğini ve kocasından şikâyetçi olduğunu ima etmeye çalıştığını söylemiştir. Hz. Ömer kadını geri çağırmış ve kadına meramını açıkça ifade edebileceğini zira hakikati dile getirmesinde sakınca bulunmadığını söylemiştir. Bunun üzerine kadın genç bir bayan olduğunu ve her kadın gibi kendisinin de bazı şeyleri arzuladığını dile getirmiştir. Hz. Ömer, kadının kocasını huzuruna çağırmış ve Kâ'b b. Suver el-Ezdî'den karı-koca arasındaki sorunu karara bağlamasını istemiştir. Kâ'b b. Suver el-Ezdî, kararını kocanın üç gün ve üç geceyi ibadete bir gün ve bir geceyi de eşine ayıracak biçimde açıklamıştır. Yaşananlar şiir diliyle beyitlere yansıtılmıştır. Müşteki konumdaki kadın, önce Kâ'b b. Suver el-Ezdî'ye yönelmiş ve şu beyitleri okumuştur:

يَا أَيُّهَا الْقَاضِي أُرْشِدُهُ
أَلْهَى خَلِيلِي عَنْ فِرَاشِي مَسْجِدُهُ
زَهَّادُهُ فِي مَضْجَعِي نَعْبُودُهُ
نَهَارُهُ وَلَيْلُهُ مَا يَزُقُّدُهُ
وَأَسْتُ فِي أَمْرِ النِّسَاءِ أَحْمَدُهُ
فَأَنْضِ الْقَضَا يَا كَعْبُ، لَا تُرِدُّ

Ey Kadı (Efendi)! Ona doğruyu göster.

Sevgili (kocamı) yatağımdan secdesi alıkoydu.

Aşırı ibadet tutkusu el çektirdi döşeğimden.

Gecesinde gündüzünde uyumamakta (döşeğimde).

Kadınlar konusunda övmemekteyim onu.

Hadi (artık) kararı ver ey Kâ'b! Uzatma (lafı).⁶²

Ardından sanık konumundaki koca, eş tarafından öne sürülen iddialara şu karşılığı vermiştir:

إِنِّي انزُؤُ قَدْ شَفَّنِي مَا قَدْ نَزَلُ
فِي سُورَةِ النُّورِ وَفِي السَّنْبَعِ الطُّوَلُ

⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şu'ayb el-Arnaûd vd. (Beirut: Muessesetu'r-Risâle, 2001), 43/71 (No: 25893).

⁶¹ Ka'b b. Suver el-Ezdî, Hz. Peygamber (s.a.v.) hayatta iken İslâm'a girdiği halde Hz. Peygamber'i görmemiştir. Bu sebeple tabiinin büyüklerinden sayılmıştır. bk. Yûsuf b. 'Abdullâh b. 'Abdulazîz el-Kurtubî en-Nemerî, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-aşhâb*, thk. 'Âdil Murşid (Amman: Dâru'l-A'lâm, 2002), 630.

⁶² en-Nemerî, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-aşhâb*, 631.

وَفِي الْحَوَامِيمِ الشِّفَا وَفِي النَّجْلِ
فَرَدَّهَا عَنِّي وَعَنْ سُوءِ الْجَدْلِ

(Allah katından) inen (ilahî emirlerin) beni bitirdiği bir kimseyim ben.

Nûr suresinde ve es-Seb'u't-ţuvel'de.⁶³

Ve de şifa olan Hâ Mîm'lerle (başlayan sûrelerde) ve en-Naḥl sûresinde.

Dolayısıyla (bana yöneltilen ithamlardan) ve anlamsız tartışmadan temize çıkar beni (ey Kadı!)⁶⁴

Kâ'b b. Suver el-Ezdî ise hükümünü şu ifadelerle açıklamıştır:

إِنَّ السَّعِيدَ بِالْقَضَاءِ مَنْ فَضَّلَ
وَمَنْ فَضَّلَ بِالْحَقِّ حَقًّا وَعَدَلَ
إِنَّ لَهَا حَقًّا عَلَيْكَ يَا بَعْلُ
مَنْ أَرْزَعِ وَاجِدَةً يَا بَعْلُ
إِنَّمَا لَهَا ذَلِكَ، وَدَعْ عَنكَ الْعَلْلُ

Hüküm vermede bahtlı kimse (doğru) karar verendir.

Gerçek anlamda hakkaniyetle hüküm veren ve adil olandır.

Dolayısıyla ey Koca! Bu kadının senin üzerinde hakkı vardır:

Dört geceden biri olarak ey Koca!

Kadına hakkını ver. Bırak bahaneleri.⁶⁵

Görüleceği üzere müşteki kadın, kocasından hak talep etmek için Hz. Ömer'e şikâyetle bulunmuştur. Hz. Ömer de doğru karar vereceğine inandığı Kâ'b b. Suver el-Ezdî'ye karı-koca arasındaki sorunu çözmesi amacıyla kadılık görevi vermiştir. Böylece kadın, madde unsurunun gereğini yerine getirmede ihmalkâr davranan kocasından hakkını İslâm prensiplerine uygun gelecek biçimde yargı yoluyla geri almıştır.

İslâm'ın erken dönemi Arap şiirinde hastalığa yakalanmış kocanın ağız kokusundan şikâyetçi eş örneğine de rastlanmaktadır. Gece vakti bir kadın, kocasının ağız kokusuna dayanmakta zorlandığını ve Allah korkusu olmasa kocasını bırakıp kaçmayı düşündüğünü beyitlere yansıtmıştır:

فَمِنْهُمْ مَنْ شَقِيَ بِغَدْبٍ مُبْرَدٍ   نُقَاخٍ، فَتَلَكُمُ عُنْدَ ذَلِكَ قَوْرَتٌ
وَمِنْهُمْ مَنْ شَقِيَ بِأَخْضَرِ آجِنٍ   أَجَاجٍ، فَلَوْلَا حَشْيَةُ اللَّهِ فَوْرَتٌ

Bazı kadınlar vardır soğuk, duru ve tatlı su içirilirler. İşte o kadınlar (kocalarının yanında) karar kırlarlar.

Bazı kadınlar da rengi yeşile dönmüş, bulanık ve tuzlu su ile çile doldururlar.

Allah korkusu olmasa (kocalarını bırakır da) kaçarlar.⁶⁶

Bu sırada Kâbe'yi tavaf etmekte olan Hz. Ömer, Beyitlere kulak misafiri olmuş ve kadının kocasını huzuruna çağırıştır. Hz. Ömer, Adamın ağızından pis kokunun etrafa yayıldığı ve

⁶³ es-Seb'u't-ţuvel, Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan yedi uzun sûrenin adıdır. Söz konusu sûreler sırasıyla şunlardır: Bakara, Âli İmrân, Nisâ, Mâide, En'âm, A'râf ve Tevbe.

⁶⁴ en-Nemerî, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-aşâb*, 631.

⁶⁵ en-Nemerî, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-aşâb*, 631.

⁶⁶ Ebû 'Osmân 'Amr b. Bahr el-Câhız, *el-Maḥâsin ve'l-eddâd*, thk. eş-Şeyḫ Muhammed Suveyd (Beyrut: Dâru İhyâi'l-'Ulûm, 1998), 230.

ağız yapısında anormallik olduğunu fark etmişir. Adama karısını boşaması karşılığında savaş ganimetlerinden bir cârîye ve beş yüz dirhem vermeyi teklif etmiş, adam da bu teklifi kabul ederek eşini boşamıştır.⁶⁷ Beyitlerden kadının takvâ ehli olduğu ve kocasının ağız kokusuna Allah'tan korktuğu için katlandığı anlaşılmaktadır.

Ağız hijyenine önem vermeyen kocanın ağız kokusundan muzdarip eş örneğine de rastlanmaktadır. Şair Katâde b. Muğrib el-Yeşkürî'nin (öl. ?/?) eşi tarafından dile getirilen beyitler bu duruma örnek gösterilecek mahiyettedir. Şair Katâde b. Muğrib el-Yeşkürî, ağız hijyenine gerektiği kadar riayet etmemektedir. Eşi, şairin ağızından etrafa yayılan kötü kokudan muztariptir. Bu sebeple kocasını hicvetmiş ve şunları söylemiştir:

حَلَفْتُ وَلَمْ أَكْذِبْ وَإِلَّا فَكُلُّ مَا	مَلَكَتُ لِيَبَيْتِ اللَّهِ أَهْدِيهِ خَافِيَهُ
لَوْ أَنَّ الْمَنَائِمَا أَعْرَضَتْ لَأَقْتَحِمَتْهَا	مَخَافَةَ فِيهِ إِنَّ فَاءَ لَدَاهِيَهُ
فَمَا جِيئَهُ الْخَنْزِيرِ عِنْدَ ابْنِ مُعْرِبٍ	قَتَادَةَ، إِلَّا رِيحُ مِسْكِ وَعَالِيَهُ
فَكَيْفَ اضْطَبَّارِي بِمَا قَتَادَةُ بَعْدَمَا	شَمَمْتُ الَّذِي مِنْ فِيكَ أَنْأَى صَمَاجِيَهُ

Yemin ettim (sözüme) yalan katmadan. (Yalanım varsa) sahip olduğum her şey Beytullah'ın (etrafındaki kullara) yalın ayak kurbanım olsun.

Ölüm karşıma çıksa içine atardım kendimi (kocamın) ağız (kokusunun) korkusundan. Onun ağzı gerçek bir felakettir.

Muğrib'in oğlu Katâde'nin (ağız kokusunun) yanında domuzun leşi ancak misk ve amber kokusu kalır.

O halde Ey Katâde! Ağızından çıkan (pis kokuyu) aldıktan sonra nasıl sabredeyim? Koku alma duyumu harap eden (o pis kokuyu)!⁶⁸

Beyitlerde Katâde'nin ağızından etrafa yayılan kötü kokuya eşi tahammül etmekte zorlanmakta ve bu duruma katlanmaktansa ölmeyi yeğlemektedir. Dahası domuz leşinden etrafa yayılan ağır kokunun Katâde'nin ağız kokusuna kıyasla adeta misk ve amber kokusu kadar hafif kaldığını öne sürmektedir. Bütün bunlar, Katâde'nin ağızından etrafa yayılan ağır kokunun tahammül sınırlarını aştığına delalet etmektedir. Kadının ağır koku sebebiyle koku alma duyusunu yitirdiğini öne sürmüş olması da bu duruma işaret eden göstergelerdendir.

3.4. Sadakatsiz Kocadan İntikam Alma

İnsanoğlu şahsına ait olanı koruma ve kıskanma gibi duygulara doğuştan sahiptir. Evli çiftler de fitratları gereği birbirlerini koruma ve kıskanma içgüdüsüyle hareket etmektedirler. Hal böyle olmakla birlikte çiftler arasındaki ilişkilerin sağlıklı yürütülebilmesi sadakat ilkesini gözetmekle mümkündür. Sadakatsizlik ilkesinin ihlal edildiği durumlarda evli çiftleri birbirine bağlayan sevgi, saygı ve merhamet duyguları örselenmekte ve aile içi çatışmalar baş göstermektedir. Böylece sevgi ve saygı, yerini intikam duygularına bırakabilmektedir.

İslâm'ın erken dönemi Arap şiirinde sadakatsiz kocadan intikam alma duygusuyla hareket eden eş örneğine de rastlanmaktadır. Bu duruma eşinden habersiz evlilik yapan Osman adındaki şahısla eşi Hind'in söylediği beyitler örnek gösterilecek mahiyettedir. Amcasının Hind adındaki kızı ile evli olan Osman, fetih ordularıyla⁶⁹ Azerbaycan'a gitmiştir. Azerbaycan'da Habâbe adını verdiği bir cârîye ile el-Verd adında bir kısrağı satın almıştır. Ardından Habâbe ile evlenmiş ve Azerbaycan'da kendisine yeni bir düzen kurmuştur. Bir

⁶⁷ Ebu'l-Kâsım, 'Ali b. el-Hasen b. Hibetullâh b. 'Abdullâh eş-Şâfi'î b. 'Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimâşk*, thk. Muhibbuddîn Ebû Sa'îd vd. (Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1995), 44/355.

⁶⁸ Ebû 'Ali Aḥmed b. Muḥammed b. el-Ḥasen el-Merzûkî, *Şerhu Dîvânî'l-Ḥamâse*, thk. Aḥmed Emîn vd. (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1991), 1517.

⁶⁹ Ebû Muḥammed 'Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *'Uyûnu'l-aḥbâr*, thk. Yûsuf 'Ali Ṭavîl (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1986), 4/49.

süre sonra amcasının oğlu ziyaretine gelmiş ve kendisine Azerbaycan'a yerleşme gerekçesini sormuştur. Osman, cârîyeye tutulduğunu ve eşi Hind'in cârîye ile arasına girmesinden çekindiğini öne sürmüştür. Osman, daha sonra şu beyitleri okumuştur:

أَلَا لَا أَبَالِي الْيَوْمَ مَا فَعَلْتَ هُنْدُ   إِذَا بَقَيْتُ عِنْدِي حَبَابَةً وَالْوَرْدُ
شَدِيدُ نِيَاطِ الْمُنْكَبِينَ إِذَا جَرَى   وَيَبِيضَاءُ مِثْلَ الرِّيمِ زَيْنَهَا الْعُقْدُ
فَهَذَا لِأَيَّامِ الْهَيْجِاجِ وَهَذَا   بِمَوْضِعِ حَاجَاتِي إِذَا أَنْصَرَفَ الْجُنْدُ

Beni dinle! Bugün Hind'in ne yaptığıyla ilgilenmiyorum. Habâbe ve el-Verd yanımda kalmışlar ise.

Koştuğu vakit omuzlarındaki damarları sertleşen (el-Verd). Ve gerdanlığın süslediği ceylan gibi beyaz (tenli Habâbe).

Nitekim bu (kısarak) savaşın kızıştığı günler içindir. Bu (cârîye) ise askerler çekip gittikleri vakit kendi ihtiyaçlarım içindir.⁷⁰

Beyitler bir şekilde eşi Hind'in kulağına ulaşmıştır. Hind, cevap olarak şu beyitleri kaleme almış ve kocasına göndermiştir:

لَعْمَرِي لَئِنْ شَطَطْتُ بَعَثَمَانَ دَارُهُ   وَأَضْحَى غَيْبًا بِالْحَبَابَةِ وَالْوَرْدُ
أَلَا فَاقْرِهِ مِنَّا السَّلَامَ وَقُلْ لَهُ   غَيْنًا بِغَيْبَانِ عَطَارْفَةِ مُرْدُ
إِذَا شَاءَ مِنْهُمْ نَأْيُ مَدِّ كَفُّهُ   إِلَيَّ كَفَلِ زَيْبَانَ أَوْ كَعُثْبِ نَهْدِ
إِذَا رَجَعَ الْجُنْدُ الَّذِي أَنْتَ فِيهِمْ   وَزَادَكَ رَبُّ النَّاسِ بُعْدًا عَلَيَّ بُعْدِ

Hayatım üzerine yemin olsun ki (yeni) evi Osman'ı (benden) uzaklaştırmışsa ve artık el-Habâbe ve el-Verd ile yetiniyor ise!

Şimdi beni iyi dinle! Bizden ona selam götür ve şunu söyle: "(Biz de burada) yakışıklı genç delikanlılarla yetiniyoruz.

Onlardan yeni yetme birisi dilerse avucunu dolgun kalçaya uzatır ve de kocaman göğse.

Senin de aralarında bulunduğun askerler geri döndükleri vakit insanların Rabbi uzaklığını daha da artırsın."⁷¹

Osman, eşi Hind tarafından kaleme alınan beyitleri okumuş ve içine kurt düşmüştür. Alalecele cârîyesini satmış ve eşi Hind'in yanına gitmek üzere yola koyulmuştur. Beldesine ulaştığında Hind'i mescitte itikâfa girmiş halde namaz kılariken bulmuştur. Hind'e yaklaşmış ve: "Söylediklerini gerçekten yaptın mı?" diye sormuştur. Hind ise: "Benim gözümde Yüce Allah, böyle bir günahı işlemekten daha yücedir. Ama sen kıskançlığın tadını nasıl buldun? Bana ders vermeye kalktın ben de sana misliyle dersini verdim." diyerek kocasından intikam aldığını söylemiştir.⁷²

Beyitlerden ve rivayetten anlaşılacağı üzere, Hind, İslâm prensiplerini gözeten dini bütün bir hanımefendidir. Ne var ki geçmişte kocası Osman ile aralarında bazı sorunlar yaşadıkları anlaşılmaktadır. Kocasını Osman'ın, Azerbaycan'da satın aldığı cârîye ile kendisine yeni bir aile düzeni kurmuş olması ve ziyaretine gelen amcasının oğluna Hind'in ne yaptığıyla artık ilgilenmediğini söylemesi bu duruma işaret eden göstergelerdendir. Hind, kocası Osman'ın kendisini yüzüstü bırakarak başka bir kadınla Azerbaycan'da kendisine yeni bir

⁷⁰ Ebû Bekr Muhammed b. Dâvûd el-İşfehânî, *Kitâbu'z-zehra*, thk. İbrâhîm es-Sâmerrâî (ez-Zerķâ': Mektebetu'l-Manâr, 1985), 839.

⁷¹ el-İşfehânî, *Kitâbu'z-zehra*, 839.

⁷² el-İşfehânî, *Kitâbu'z-zehra*, 839.

aile düzeni kurmuş olması karşısında yüreğinde hissettiği kıskançlık ve terk edilmişlik duygularını bir nebze olsun kocasına tattırmak istemiştir. Bu sebeple zihninde hemen her erkeğin kıskanma duygularını tetikleyecek türden gerçek dışı eylemler kurgulamış ve bu eylemleri bilfiil hayata geçirmiş süsü vererek beyitlere yansıtmıştır. Kocasını beklenmedik bu gelişme karşısında telaşa kapılmış, hemen câriyesini satmış ve soluğu eşinin yanında almıştır.

3.5. Boşanma ve Sonrası

Sevgi, saygı ve merhamet duygularından mahrum ortamlarda yetişen aile bireyleri genel anlamda mutsuz olmakta ve sorunlu toplumların ortaya çıkmasına yol açmaktadırlar. Benzer biçimde farklı anlayışlara veya kültürlerle ait olma gibi sorunlu zeminler üzerinde kurulu ailelerde uyum problemleri ve dağılmalar baş gösterebilmektedir. Bu sebeple İslâm dini, aile kurumunun sağlam zeminler üzerine tesis edilmesine önem vermiş ve sorunların altından çıkılamayacak boyutta ilerlemesi durumunda eşlerin ve diğer bireylerin daha fazla yıpranmalarını amacıyla boşanmayı meşru kılmıştır.

İslâm'ın erken dönemi Arap şiirinde de boşanmış kadın örneklerine rastlanmaktadır. Söz gelimi; İslâm'ın ilk yıllarında Yahudi Kurayza kabilesine mensup bir hanımefendi Müslüman olmuş ve Yahudi kocası Evs b. Zubbâ'dan (öl. ?) boşanmıştır. Kadın bir süre sonra eski kocasına özlem duymuş ve yeniden bir araya gelmelerini sağlayabilmek amacıyla Evs b. Zubbâ'ya Müslüman olması yolunda teklif götürmüştür. Evs b. Zubbâ ise bu teklife sıcak bakmamış ve eski eşine Yahudilik dinine geri dönmesi teklifinde bulunmuştur. Evs b. Zubbâ, yaşananları beyitlere yansıtmış ve şunları söylemiştir:⁷³

دَعْتَنِي إِلَى الْإِسْلَامِ يَوْمَ لَقِيتُهَا   فَقُلْتُ لَهَا لَا بَلَّ تَعَالَى تَهْوِي
فَنَحْنُ عَلَى تَوَارَةِ مُوسَى وَدِينِهِ   وَنِعْمَ لَعْنَرِي الدِّينَ دِينُ مُحَمَّدٍ
كَلَانَا يَرَى أَنَّ الرِّسَالَةَ دِينُهُ   وَمَنْ يُهْدِ أَبْوَابَ الْمَرَاشِدِ يَزُشِدِ

(Eski eşimle) karşılaştığım gün beni İslâm'a davet etti. Ben de kendisine "Hayır! Gel sen Yahudi ol" dedim.

Zira biz Mûsâ (Peygamber'in) Tevrat'ı ve dini üzerineyiz. Hayatım üzerine yemin olsun ki Muhammed'in dini de din olarak ne harika dindir!

Her birimiz (Yüce Allah'ın) mesajını dini olarak görmekteyiz. Kim amaçların kapılarına giden yola sevk edilirse doğru yolu bulur.⁷⁴

Beyitlerden ve rivayetten anlaşılacağı üzere Yahudi Evs b. Zubbâ ile Müslüman olan eski eşi arasındaki sevgi ve saygı bağları henüz örselenmemiştir. Hanımefendi, eski kocasına özlem duymuş ve yeniden bir araya gelebilmeleri için kendisine İslâm'a girme teklifinde bulunmuştur. Buna karşılık Evs b. Zubbâ, eski eşine kırıcı ifadeler sarf etmek yerine din değiştirme gibi hayatî önem arz eden bir konunun bireysel tercih meselesi olması gerektiğini vurgulayarak teklifi kibarca reddetmiştir. Kuşkusuz bütün bunlar Evs b. Zubbâ'nın evli oldukları süre içerisinde eski eşiyile iyi geçindiğine ve onu mutlu etmeyi başardığına işaret eden göstergelerdendir.

İslâm'ın erken dönemi Arap şiirinde boşanma sonrasında eski eşe beddua okunduğunu gösteren beyitlere de rastlanmaktadır. Söz gelimi; Müslüman olması sebebiyle eşi Hind'i terk ederek⁷⁵ Necran'a yerleşen Hübeyre b. Ebî Vehb (öl. ?) Hind'e özlem duymuş ve yaşananlara isyan ederek şu beyitleri okumuştur:

أَشْرَاقَتَكَ هُنْدُ أُمَّ أُمَّكَ سُؤَالُهَا   كَذَلِكَ النَّوَى أَشْرَابُهَا وَأَنْفَعَالُهَا

⁷³ el-İsfehâni, *Kitâbu'l-ağânî*, 22/83.

⁷⁴ el-İsfehâni, *Kitâbu'l-ağânî*, 22/83.

⁷⁵ 'Abduşşâbûr Şâhîn, - İslâh 'Abdusselâm er-Rifâ'i, *Şaḥâbiyyât ḥavle'r-Rasûl* (Kahire: Nahḍatu Mısır, ts.), 177.

وَقَدْ أَرَقْتُ فِي رَأْسِ حِضْنِ مُمَرِّدٍ   بِتَجْرَانِ يَشْرِي بَعْدَ لَيْلِ خَيْالِهَا
 فَإِنْ كُنْتَ قَدْ تَابَعْتَ دِينَ مُحَمَّدٍ   وَقَطَعْتَ الْأَرْحَامَ مِنْكَ جِبَالِهَا
 فَكُونِي عَلَيَّ أَعْلَى سَجِيحٍ بِهَضْبَةٍ   مُمْتَعَةٍ لَا يُسْتَطَاعُ تَلَاهُهَا

Hind'e olan özlem başına mı vurdu? Yoksa sana suali mi geldi? Ayrılık işte böyledir. Nedenleri ve durumları farklıdır.

(Hind'e olan özlem) Necran'da inşa edilmiş bir kalenin başında uykuları kaçırdı. Bir gecenin ardından hayali sirayet eder oldu.

Şayet Muhammed'in dinine uymuş ve vuslat bağlarını koparmışsan

Sırtlarına ulaşamayan zorlu bir tepenin en zirvesinde ırak bir yerde olasin.⁷⁶

Görüldüğü üzere Hübeyre b. Ebî Vehb, eşi Hind'in İslâm'a girmesine ileri boyutta içerlemiştir. Bu durumu hazmedememiş ve Necrân'a göç etmiştir. Hind'in hayali aklından bir türlü çıkmamış ve uykularını kaçırmıştır. Kahrından Hind'in ulaşılması zor, ıssız, yüksek ve uçurum bir yere savrulmasını dileyerek Hind'e beddua etmiştir. Zira şaire göre arzu edilmeyen gelişmelerin sebebi Hind'in Müslüman olmasıdır. Kuşkusuz Hübeyre b. Vehb'in bu yaklaşımı geçmişte eski eşi Hind ile ideal karı-koca ilişkisi yaşadıklarına işaret eden göstergelerdendir. Hal böyle olmakla birlikte putperestlik inancına sahip olan Hübeyre b. Vehb'in İslâm'a karşı içinde hissettiği kini ve nefreti, kendisini geçmişte yaşadıkları güzel anılara saygı göstermekten alıkoymuş ve Hind'e beddua etmeye sevk etmiştir.

İslâm'ın erken dönemi Arap şiirinde nikâh akdinin geçersiz olması sebebiyle boşanmaya zorlanan kadın eş örneğine de rastlanmaktadır. Bu duruma babası vefat ettikten sonra Câhiliye Devri nikâh adetleri doğrultusunda üvey annesi Müleyke bnt. Sinân'ı (öl. ?) nikâhı altına alan şair Manzûr b. Zebbân'a (öl. 25/645) ait beyitler örnek gösterilecek mahiyettedir. Manzûr b. Zebbân ile Müleyke bnt. Sinân Hz. Ömer'in hilafeti dönemine kadar evli kalmışlar ve bu evlilikten çocukları olmuştur. Hz. Ömer durumdan haberdar edilmiş ve Manzûr b. Zebbân'ı: "Nasıl olur da babanın eşiyle evlenirsin? O senin annen. Bunun haram olduğunu bilmez misin?" diyerek paylamış ve aralarını ayırmıştır. Manzûr b. Zebbân, bu duruma üzülmüş ve şu beyitleri okumuştur:

أَلَا لَا أَلِيَّ الْيَوْمَ مَا صَنَعَ الدَّهْرُ   إِذَا مُنِعْتُ مِنِّْي مُلَيْكَةً وَالْحَمْرُ
 فَإِنْ تَكُ قَدْ أَمْسَتْ بَعِيداً مَرَاوَهُ   فَحَيِّ ابْنَةَ الْمُرِّيِّ مَا طَلَعَ الْعَجْرُ
 لَعْمُرِي مَا كَانَتْ مُلَيْكَةً سَوْءَةً   وَلَا ضَمٌّ فِي يَبْتِ عَلَيَّ مِثْلَهَا سِئْرُ
 لَعْمُرِ أَبِي، دِينَ يُفَرِّقُ بَيْنَنَا   وَيَبْنِيكَ قَسْرًا إِنَّهُ لَعَظِيمُ

Dinleyin! Bugün takmıyorum artık zamanın yaptığına. Müleyke ve içki yasaklanmış ise bana.

Şayet (Müleyke'nin) ziyaret edildiği yurt uzaklarda kalmış ise gün doğduğu süre selam olsun el-Mürrî'nin kızı (Müleyke'ye).

Yemin olsun hayatım üzerine ki Müleyke kötü (bir eş) değildi. Perde de kapatılmadı hiçbir evde benzerinin üzerine.

Babamın hayatı üzerine yemin olsun ki bizimle aranı zorla ayıran bir dindir. Elbet bu (durum çok) önemlidir.⁷⁷

⁷⁶ Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Abdillâh el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Mustedrek 'ala-Şahîhayn*, thk. Muşafâ 'Abdulkâdir 'Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1408), 3/210; el-Cezerî, *Usdu'l-gâbe fî ma'rifeti-Şahâbe*, 7/280.

⁷⁷ el-İsfahânî, *Kitâbu'l-agâni*, 12/138.

Rivayetlerden ve beyitlerden Manzûr b. Zebbân'ın dinî değerler konusunda hassas olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Manzûr b. Zebbân, Hz. Ömer'in hilafeti dönemine kadar Câhiliye Devri nikâh geleneğini sürdürmüş ve İslâm dini yasakladığı halde hem üvey annesiyle evli kalmış hem de içki kullanmaktan geri durmamıştır. Hal böyle olmakla birlikte Manzûr b. Zebbân, beyitlerde Müleyke'yi hayırla ve saygıyla yâd etmektedir. Bu durum, birlikte yaşadıkları süre zarfında Müleyke'nin, Manzûr b. Zebbân'a saygıda kusur etmediğine işaret eden göstergelerdendir.

Son olarak şu hususu da belirtmek gerekir ki İslâm'ın erken dönemi Arap şiirinde kocanın savaşlarda esir düşmesi veya öldürülmesi durumunda kadının boşanmış kabul edildiğine dair ipuçlarına rastlanmaktadır. Mûte savaşı için sefer hazırlığı yapıldığı sırada Abdullah b. Revâha (öl. 8/629) tarafından söylenen beyitler bu duruma örnek teşkil edecek mahiyettedir:

تُعْرُ مِنْ الْحَشِيشِ لَهَا الْعُكُومُ	جَلَبْنَا الْخَيْلَ مِنْ أَجَامٍ فُرِحَ
أَزَلَّ كَلَّانٌ صَفْحَتَهُ أَدِيمُ	حَدُونَاهَا مِنَ الصَّوَّانِ سَبِينًا
فَأَغْرَبَ بَعْدَ فَتْرَتِهَا جُمُومٌ ⁷⁸	أَقَامَتْ لَيْلَتَيْنِ عَلَى مَعَانٍ
تَنْقُصُ فِي مَنَاجِرِهَا الشُّمُومُ	فَوَحْنَا وَالْحِجَابَ مَسْمُومَاتٍ
وَلَوْ كَانَتْ بِهَا عَرَبٌ وَرُومٌ	فَالَا وَأَبِي، مَأْتِ لِنَاتِيْنَهَا
عَوَابِسُ وَالْعُبَارُ لَهَا بَرِيمُ	فَعَبَانَا أَعْنَتَهَا فَجَاءَتْ
إِذَا أَدْبَرَتْ قَوَانِسُهَا التُّجُومُ	بِذِي لَجَبٍ كَأَنَّ الْبَيْضَ فِيهِ
أَسِيَّتُهَا فَتَنْجِحُ أَوْ تَتِيمُ	فَرَاضِيَةَ الْمَعِيَشِ طَلَّقَتْهَا

Kurh'un⁷⁹ ağaçlıklarından toplayıp getirdik kısıraklarımızı. Güney eteklerinin bol otlarla kaplı olduğu ağaçlıklardan

Pürüzsüz yumuşak taşlarla nalladık kısıraklarımızı. Sanki yüzeyi deriden yapılmış yumuşacık nallarla.

Kısıraklarımız Mu'ân'da⁸⁰ iki gece konakladı ardından bir hazırlık başlatıldı.

Ve yola koyulduk (savaş için yetiştirilmiş ve bu amaçla) damgalanmış kısıraklarla. (Çevikliği ve süratle koşması sebebiyle) burunlarından sıcak hava soluyan kısıraklarla.

Hayır! Babasız kalayım ki geleceğiz Ma'âb'a kesin. Orada Araplar ve Bizanslılar olsa bile.

Yularlarını takınca kaşlarını çatarak ve tozu toprağı şal edinerek geldi kısıraklar Uğuldayan orduda. Sanki kılıçlar parlayan yıldızlardır uçları göze iliştiğinde orada.

Hem kılıçlarımızın keskin uçları yaşama rıza gösteren kadını da boşamıştır. Artık ya yeniden evlenecektir ya da dul kalacaktır (kocasız kadın).⁸¹

⁷⁸ Beyitte yer alan جموم ifadesiyle atların saldırı için hazırlanması ve ısındırılması kastedilmektedir. bk. es-Seyyid b. Huseyn el-'Affânî, *Fursânu'n-nehâr mine's-şahâbeti'l-ahyâr* (Cidde: Dâru Mâcid 'Asîrî, ts.), 3/287.

⁷⁹ Kurh, Teymâ ve Hâyer arasında kalan Vâdi'l-kurâ kasabası sakinleri tarafından kurulan pazar yerinin adıdır. bk. Şihâbuddîn, Ebû 'Abdillâh Yâkût b. 'Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân* (Beyrut: Dâru Şâdir, 1977), 4/320, 321.

⁸⁰ Mu'ân, Şam diyarında bir yer ismidir. bk. İbn Hişâm, *Sîretu'n-Nebi*, 3/388.

⁸¹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu't-Taberî Târîhu'r-rusul ve'l-mulûk*, thk. Muhammed Ebu'l-Fađl İbrâhîm (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, ts.), 3/38; Mehmet Yılmaz, *Abdullah b. Ravâha ve Eski Arap Şiirindeki Yeri* (Bursa: Emin Yayınları, 2019), 190, 191.

Abdullah b. Revâha'nın yukarıdaki beyitleri şehit düştüğü Mûte savaşına henüz sefer hazırlığı aşamasında iken İslâm ordusunu cesaretlendirmek amacıyla söylediği anlaşılmaktadır. Beyitlerde zihninde kılıçlarla düşman safından savaşçıları öldürecekleri yolunda senaryo kurgulamakta ve düşman safından öldürülen savaşçıların geride kalan kadınlarının boşanmış kabul edileceklerinden hayatlarını dul olarak sürdüreceklerini veya yeniden evleneceklerini öne sürmektedir. Şairin zihninde kurguladığı bu senaryonun, geçmişte yaşanan savaşlardaki benzer deneyimlerin bir tür dışa yansımaları olduğu açıktır.

3.6. Vefat Eden Kocanın Ardından Mersiye Okuma

Dünyaya gelen her canlı Yüce Allah'ın takdiri doğrultusunda ölümü tatmaktadır. İnsanoglu, değer verdiği kimselerin vefat etmeleri durumunda ölüm gerçeğiyle yüzleşmekte ve arkalarından gözyaşı akıtarak ağıtlar yakmaktadır. İslâm dini, ölüm gerçeğine etraflıca bakmakta ve öldükten sonra insanoglu yeni bir hayatın beklediği inancını benimsemektedir. Kuşkusuz bu yaklaşım, inananları Allah'ın takdirine rıza göstermeye sevk etmekte ve yitirdikleri yakınlarının ardından yüreklerinde hissettikleri acıları bir nebze olsun hafifletmektedir. Şair ruhlu kimseler, ölenlerin ardından samimi duygularını beyitlere yansıtmakta ve mersiyeler okumaktadırlar.

İslâm'ın erken dönemi Arap şiirinde de ölen kocanın ardından gözyaşı akıtan ve mersiye okuyan kadın eşlere rastlanmaktadır. Söz gelimi; Mekke'den Medine'ye hicret eden ilk Muhacirlerden Şemmâs b. Osman el-Mahzûmî (öl. 3/625), Uhud savaşında şehit düşmüştür. Eşi Nu'm bnt. Hureys el-Mahzûmiyye (öl. ?) kocasının ardından ağıtlar yakmış ve şu beyitleri okumuştur:

وَإِنِّي الرَّزِيَّةَ عُثْمَانَ بْنَ شُمَّاسٍ	يَا عَيْنُ جُودِي بِدَمْعٍ غَيْرِ إِسْمَاسٍ
حَمَّالُ الْوَيْلَةِ زَكَّابُ أَفْرَاسٍ	صَعْبُ الْبَدِيَّةِ مَيْمُونٌ نَقِيْبُهُ
يَبْرِي السِّهَامَ وَيَبْرِي قُبَّةَ الرَّاسِ	غَرِيبٌ مُرْبِعٌ إِذَا مَا أَرَمْتُ أَرَمْتُ
أَوْدَى الْجَوَادُ فَأَوْدَى الْمُطْعَمِ الْكَاسِي	قَدْ قُلْتُ لَمَّا أَتَوْا يُنْعَوْنَهُ جَزَعًا

Gözlerim! Cömert olun, kesintisiz gözyaşlarıyla ağlayın büyük kayıp Osman b. Şemmâs'a.⁸²

O sağlam karakterliydi. Hem eylemi de bahtiyardı. (Orduların önünde) sancaktarıydı. Kısraclara çokça binen (usta savaşçıydı).

Eşi benzeri yoktu. (Heybetiyle de düşmana) korku salandı. Bir kriz patlak verdiğinde okların (uçlarını) bileyendi. (Aynı zamanda) kafanın tasını⁸³ da bileyendi.

Kaygıyla ölüm haberini vermek için geldiklerinde şunu demiştim: "Cömert (Osman) öldü. (Muhtaçları) yediren ve giydiren (Osman) öldü."⁸⁴

Beyitlerde Nu'm bnt. Hureys el-Mahzûmiyye, özellikle kadınlar tarafından savaşlarda ölen yakınların ardından mersiye okuma geleneğine⁸⁵ bağlı kalmış ve Uhud'da şehit düşen kocasına feryat figan etmeden sessizce gözyaşı dökmüştür. Zira Allah Resûlü, ölünün ardından yüksek sesle ağıt yakma, yüz tırmalama, elbise parçalama ve saç kazıtma gibi

⁸² Şemmâs b. Osman el-Mahzûmî'nin esas adı Osman olup yaratılış itibarıyla ilgi çekecek kadar çok güzel bir çehreye sahip olması sebebiyle "Parlak" anlamında Şemmâs lakabıyla şöhret bulmuştur. bk. en-Nemerî, *el-İstî'âb fi ma'rifeti'l-aşhâb*, 335.

⁸³ Beyitte yer alan قبة الرأس ifadesi "kafatası" anlamındadır. bk. Reinhart Dozi, *Tekmiletu'l-ma'âcimi'l-'Arabiyye*, çev. Muhammed Selîm en-Nu'aymî (Bağdat: Vizâratu's-Şekâfe ve'l-İ'lâm, 1997) 8/163.

⁸⁴ İbn Hişâm, *Sîretu'n-Nebi*, 3/146; Ahmed b. 'Ali b. Hacer el-'Askalânî, *el-İşâbe fi temyizi's-şahâbe*, thk. 'Abdullâh b. 'Abdulmuhsin et-Türkî (Kahire: Merkezi Hecr li'l-Buḥûsi ve'd-Dirâsâti'l-'Arabiyyeti ve'l-İslâmiyye, 2008), 12/326, 327; el-Cezerî, *Usdu'l-gâbe*, 7/271.

⁸⁵ Yahyâ el-Cebbûrî, *eş-Şi'ru'l-Câhilî hasâisuhû ve funûnuh* (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1986), 314.

Câhiliye geleneklerini yasaklamıştır.⁸⁶ Bu sebeple yüreğinde hissettiği acıyı hafifletmek amacıyla yaşadığı duygu yoğunluğunu beyitlere yansıtmaya çalışmıştır. Nitekim beyitlerde kocasının ardından bolca gözyaşı akıtma arzusunda olduğu görülmektedir. Dahası kocasının şehit edilmiş olmasını “büyük kayıp” olarak nitelemektedir. Ardından Câhiliye Devri mersiye şiirlerinde sıkça rastlanan “usta savaşçı olma”, “cesaret”, “el açıklığı” ve “düşkünlere yardım etme”⁸⁷ gibi kocasının hayatta iken sahip olduğu övgüye değer hasletleri sıralamaktadır.

Benzer biçimde ilk Müslümanlar ve Muhacirler arasında yer alan Osman b. Maz'ûn (öl. 2/624) Bedir savaşını müteakip Medine’de vefat etmiştir. Akabinde eşi Havle bnt. Hakîm (öl. ?),⁸⁸ yaşadığı duygu yoğunluğunu beyitlere yansıtmış ve şunları söylemiştir:

عَلَى رَزِيَّةٍ عَثْمَانَ بْنِ مَطْعُونٍ	يَا عَيْنُ جُودِي بِدَمْعٍ غَيْرِ مَمْنُونٍ
طُوبَى لَهٗ مِنْ فَقِيدِ الشَّخْصِ مَدْفُونٍ	عَلَى امْرِئٍ كَانَ فِي رَضْوَانِ خَالِقِهِ
وَأَشْرَقَتْ أَرْضُهُ مِنْ بَعْدِ تَفْتِينِ ⁸⁹	طَابَ الْبَقِيْعُ لَهٗ سُكْنَى وَغَرْقُدُهُ
حَتَّى الْمَمَاتِ، وَمَا تَرَقَى لَهٗ سُونِي	وَأُورِثَ الْقَلْبَ حُزْنَآ لَا انْقَطَاعَ لَهٗ

Gözlerim! Cömert olun, kesintisiz gözyaşlarıyla ağlayın kayıp Osman b. Maz'ûn'a

Yaratıcısının rızasına ermiş bir ere. Ona ne mutlu! Merhum ve metfun bir şahıs olarak.

İkamet yeri olarak el-Bakî' (mezarlığı) ve (el-Bakî' içindeki) Gargad (mezarlığı) memnun etti onu. (Sıcaktan) kavrulmuş taşlıkları (siyah renge büründükten) sonra toprağı da ışıldadı.

Kalbe duraksamayan bir hüznü bıraktı ben ölene kadar. Gözyaşlarının dinmesi mümkün olmayacak onun (ardından).⁹⁰

Beyitlerde Havle bnt. Hakîm, kocası Osman b. Maz'ûn'un ardından yüreğinde hissettiği acılarını ve duygu yoğunluğunu hafifletme arzusundadır. Bu sebeple duraksamadan gözyaşı akıtmak istemektedir. Zira Yüce Allah'ın rızasını kazanmış ve Hz. Peygamber'in de övgüsüne mazhar olmuş bir şahsiyeti yitirmiştir.⁹¹ Havle bnt. Hakîm'e göre Medine halkının defnedildiği el-Bakî' mezarlığında kocası gibi erdem ve takva ehli bir şahsiyetin toprağı verilmiş olması karşısında el-Bakî' ve Gargad mezarlıkları sevinmişler ve kocasını hoşnut etmişlerdir. Dahası sıcaktan rengi simsiyah olmuş taşlıkları da sevinçten parıldamıştır. Ne var ki Osman b. Maz'ûn geride yüreği yanık bir eş bırakmıştır. Son beyitte Havle bnt. Hakîm'in hayatı boyunca duraksamadan gözyaşı dökeceğini öne sürmüş olması yüreğinde hissettiği derin üzüntünün ve duygu yoğunluğunun boyutları hakkında ipuçları vermektedir.

Günümüze ulaşan rivayetlerden Âtike bnt. Zeyd'in de Hz. Ebû Bekir'in oğlu olan kocası Abdullah'ın ardından gözyaşları akıttığı ve mersiye okuduğu anlaşılmaktadır. Abdullah, Allah Resûlü eşliğinde katıldığı Tâif gazvesi sırasında ok yarası almış ve bir süre sonra Medine’de

⁸⁶ Buḥârî, *el-Câmi'u's-şâhiḥ*, “Kitâbu'l-cenâiz”, 35. (1/398)

⁸⁷ Söz gelimi bk. Ebu'l-'Alâ' el-Ma'arrî, *Dîvânü'l-Hırnık bnt. Bedr el-Hifân*, thk. Yusrî 'Abdulğani 'Abdullâh (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1990), 39; Beşîr Yemût, *Şâ'irâtü'l-'Arab fî'l-Câhiliyyeti ve'l-İslâm*, 80.

⁸⁸ Ebû Na'im, *Ma'rîfetu's-şâhâbe*, 6/3307.

⁸⁹ Beyitte yer alan تفتين ifadesi siyah taşlık yer anlamındadır. bk. Ebû Muhammed eṭ-Ṭayyib b. 'Abdillâh b. Aḥmed b. 'Ali Bâ Maḥrama, *Kılâdetu'n-naḥr fî Vefeyâti'l-'ayân*, thk. Bû Cumu'ah Mekkî vd. (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 2008), 1/58.

⁹⁰ en-Nemerî, *el-İstî'âb fî ma'rîfeti'l-aşhâb*, 553.

⁹¹ Osman b. Maz'ûn, fazilet ve takva ehli müçtehit sahâbe arasında yer almaktadır. Vefat ettiğinde Allah Resûlü onu alından öpmüş ve toprağı verildikten sonra da “Osman b. Maz'ûn bizim ne iyi selefimizdir” buyurarak Yüce Allah'ın ve Hz. Peygamber'in katındaki makamına işaret etmiştir. bk. en-Nemerî, *el-İstî'âb fî ma'rîfeti'l-aşhâb*, 551, 552.

şehit düşmüştür. Âtike bnt. Zeyd, kocasının ardından gözyaşlarına boğulmuş ve duygularını şu ifadelerle beyitlere yansıtmıştır:

رُزْتُ بِخَيْرِ النَّاسِ بَعْدَ نَبِيِّهِمْ
وَبَعْدَ أَبِي بَكْرٍ، وَمَا كَانَ قَضَرًا
فَأَيُّكَ لَا تَنْفُكُ عَيْنِي حَزِينَةً
عَلَيْكَ، وَلَا يَنْفُكُ جُلْدِي أَعْبَرًا

İnsanların en hayırlısını yitirdim Peygamberlerinden sonra gelen. Ebû Bekir'den de sonra gelen. Onlar kusur etmediler.

Ve yemin ettim gözümün hüznüle sana (gözyaşı akıtacağına. Yas tutacağımdan) derimin de kirli kalacağına.⁹²

Görülebileceği üzere Âtike bnt. Zeyd, kocası Abdullah'ın şehit düşmesinin ardından gözyaşlarına boğulmuş ve yas tuttuğu için sürekli gözyaşı akıtacağına ve yıkanmayacağına dair yemin etmiştir. Âtike bnt. Zeyd'e göre şehit düşen kocası Abdullah, Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir'den sonra insanların en hayırlısıdır. Âtike bnt. Zeyd de geleneksel mersiye şiirlerinin genel özelliklerine bağlı kalmış ve kocasını hayatta iken sahip olduğu güzel hasletle övmüştür.

Sonuç

Ulaşılabilen kaynaklarda İslâm'ın erken dönemi Arap şiirleri incelenmiş ve şu tespitlere varılmıştır:

Câhiliye Devri Arap toplumunda kadın, ordulara komutanlık yapma, hayati önem arz eden hususlarda görüşüne başvurulma ve kendisine sığınan kimseleri himaye altına alma gibi hatırı sayılır konuları haizdir. Benzer biçimde müstakbel eşi seçme ve gerektiğinde boşama gibi medenî haklara da sahiptir. Hal böyle olmakla birlikte Câhiliye Devri Arap toplumunda birden fazla erkekle evlenme, necip soya mensup çocuk doğurmak amacıyla kocası dışında asil olduğuna inanılan yabancı bir erkekle cinsel ilişkiye girme ve üvey anneyle evlenme gibi fitrata aykırı çarpık anlayışlar da söz konusudur.

İslâm dini, fitrata aykırı bu türden çarpık anlayışlara yasak getirmiş, kadına değer vermiş, miras ve mülkünde tasarrufta bulunma gibi haklarını koruma altına almış ve kadın ile erkek arasında eşitlik sağlamıştır. Yine İslâm dini, kadına şefkatle yaklaşılmasını ve koca öldükten sonra yeniden evlenmesine engel olunmamasını emretmiştir.

İslâm dini, kadını aile yapısı içerisinde erkeğin huzur bulacağı sığınak olarak görmüş ve karı-koca ilişkilerinde sevgi, saygı ve merhamet duygularının gözetilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Günümüze ulaşan İslâm'ın erken dönemi Arap şiirlerinde bu durumun gözetildiğine işaret eden beyitlere rastlanmaktadır. Beyitlerde eş olarak kadına sevgi, saygı ve merhamet duyguları gözetilerek muamelede bulunulmakta, dahası bu hususta aşırıya gidilmemektedir. Kadına olan aşırı tutkunun kocayı İslâm prensiplerine muhalif davranışlara sevk etmesi durumunda karı-koca arasındaki sevgi bağlarına itibar edilmemekte ve kadını boşamaya zorlayıcı yaptırımlar uygulanmaktadır.

Eş olarak kadın, kocasını ve ailenin diğer bireylerini koruma içgüdüsüyle hareket etmektedir. Nitekim ilk Müslümanların Mekke'den Medine'ye hicret etmek için hazırlık yaptıkları sırada Medine'de salgın hastalık baş göstermiş ve kadın eş tarafından kocaya Medine dışında başka bir yere hicret etmelerinin daha sağlıklı olacağı yolunda telkinde bulunulmuştur. Buna mukabil inancında samimi olduğu ve Medine'ye hicret edeceğine dair Allah Resûlü'ne söz verdiği anlaşılan koca ise aile bireylerini de yanına alarak doğruca Medine'ye hareket etmiştir.

Beyitlerde uzun süre kocadan ayrı kalan evli kadın, kocasına özlem duymakta, istek ve arzularını haram yolla tatmin etmek yerine sabretmekte ve İslâm prensiplerinden ödün vermemektedir. İnsanoğlunun yapısını oluşturan ruh ve madde unsurlarının ihtiyaçlarını karşılamada dengelerin gözetilmemesi sebebiyle karı-koca arasında sorunlar yaşanmakta ve

⁹² el-Cezerî, *Usdu'l-gâbe*, 7/181, 182.

bu durum kadın tarafından şikâyet konusu edilmektedir. Hastalık nedeniyle veya ağız hijyenine gereken önemin verilmemesi sebebiyle kocanın ağızından etrafa pis koku yayılmakta ve eş olarak kadın, bu durumdan yakınmaktadır. Karı-koca arasında yaşanan sorunlar sebebiyle koca, eşinden habersiz ikinci evlilik yapmakta ve bunu duyan ilk eş, harekete geçerek sadakatsiz kocadan intikam almaktadır.

Dönemin Arap şiirlerinde boşanmış kadınlar hakkında dikkat çekici bilgi kırıntılarında rastlanmaktadır. Boşanmalar daha çok kadının eski dininden dönmesi, kocanın da Yahudilik veya putperestlik dinini tercih etmesi, Câhiliye Devri nikâh adetlerinden olan üvey annenin nikâh altına alındığının ve bu durumun sürdürüldüğünün tespit edilmesi ve savaşlarda öldürülen veya esir alınan kocanın nikâhı altındaki eşinin boşanmış kabul edilmesi şeklindedir.

Beyitlerde eski eşler bir süre sonra birbirlerine özlem duymaktadırlar. Kuşkusuz bu durum, evli oldukları süre zarfında eski eşlerin birbirlerine sevgi ve saygı çerçevesinde muamelede bulduklarına işaret etmektedir. Buna mukabil geçmişte yaşanan güzel hatıralara saygı duyulmadığı ve eski eşe beddua edildiği örnek de söz konusudur.

Dönemin Arap şiirlerinde vefat eden kocanın ardından mersiye okuyan kadın eş örneklerine de rastlanmaktadır. İlgili örneklerde kadın, yüreğinde hissettiği acıyı ve duygu yoğunluğunu beyitlere yansıtma çabası içerisinde. Bunu yaparken Câhiliye Devri mersiye şiir geleneğine bağlı kalmakta ve kocasını hayatta iken sahip olduğu güzel hasletlerle anmaya çalışmaktadır. Ölen eşe ait özellikler arasında “Yaratıcının rızası” ve “Peygamberler” gibi İslâm dininin izlerini yansıtan lafızlar da yer almaktadır. Son olarak çalışma konusu kapsamındaki beyitlerin, erken dönem İslâm toplumunda eş olarak kadın algısını yakından tanıma açısından tarihî vesika konumunda olduğu söylenebilir.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Finansman/Funding: Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Çıkar Çatışması / Competing Interests: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder / The author declare that have no competing interests.

Kaynakça

- 'Affânî, es-Seyyid b. Huseyn. *Fursânû'n-nehâr mine's-şahâbeti'l-ahyâr*. Cidde: Dâru Mâcid 'Asîrî, ts.
- Ağçoban, Siddık. "Kadın Olgusunun Kültürel Gelişimi ve İslâm'da Kadının Yeri Üzerine Tartışmalar". *International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS)* 2/1 (Haziran 2016), 14-24.
- Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. thk. Şu'ayb el-Arnaûd vd. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 2001.
- Alyounes, Hafel-Ekinci, Mücahit. "Cahiliye Şiirinde Ağıt Yakan Kadın Sahnesi: Betimsel Bir İnceleme". *Mütefekkir* 9/18 (Aralık 2022), 525-539. <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.1219598>
- 'Askalânî, Ahmed b. 'Ali b. Hacer. *el-İşâbe fi'temyîzi's-şahâbe*, thk. 'Abdullâh b. 'Abdulmuhsin et-Türkî. Kahire: Merkezu Hecr li'l-Buĥûsi ve'd-Dirâsâti'l-'Arabîyyeti ve'l-İslâmiyye, 2008.
- 'Atvân, Huseyn. *Mukaddimetu'l-kaşîdeti'l-'Arabîyye fi's-ş'iri'l-Câhilî*. Kahire: Dâru'l-Ma'rife, 1970.
- Acar, H. İbrahim. "Talâk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/496-500. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Âtî, Ravân Muhammed. *el-Mer'etu fi's-ş'iri beyne'l-Câhiliyyeti ve'l-İslâm*. Riyad: Dâru's-Sumey'î, 2012.
- Bâ Maĥrama, Ebû Muhammed eĥ-Ṭayyib b. 'Abdillâh b. Ahmed b. 'Ali. *Qilâdetu'n-naĥr fi Vefeyâti'l-'Ayân*. thk. Bû Cumu'ah Mekrî vd. Cidde: Dâru'l-Minhâc, 2008.
- Buĥârî, Muhammed b. İsmâ'îl b. İbrâhîm b. el-Muĥîra el-Cu'fî. *el-Câmi'u's-şahîh*. thk. Muĥibbuddîn el-Ĥaĥîb vd. Kahire: el-Mektebetu's-Selefiyye, 1400.
- Câĥîz, Ebû 'Osmân 'Amr b. Baĥr. *el-Maĥâsin ve'l-eĥdâd*. thk. eĥ-Şeyĥ Muhammed Suveyd. Beyrut: Dâru İhyâi'l-'Ulûm, 1998.
- Cebbûrî, Yahyâ. *el-Câhiliyye mukaddimetun fi'l-ĥayâti'l-'Arabîyye li dirâseti'l-edebi'l-Câhilî*. Bağdat: Maĥba'atu'l-Ma'ârif, 1968.
- Cebbûrî, Yahyâ. *eĥ-Şi'ru'l-Câhilî hasâisuhû ve funûnuh*. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1986.
- Cevâd, 'Ali. *el-Mufaĥşal fi târiĥi'l-'Arab kable'l-İslâm*. Bağdat: Câmi'atu Bağdâd, 1993.
- Cezerî, 'İzzuddîn b. el-Eĥîr Ebi'l-Ĥasen 'Ali b. Muhammed. *Usdu'l-ġâbe fi ma'rifeti's-şahâbe*. thk. eĥ-Şeyĥ 'Ali Muhammed Mu'avvaĥ vd. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, ts.
- Ḍabbî, el-Mufaĥḍal b. Muhammed b. Ya'lâ b. 'Âmir b. Sâlim. *el-Mufaĥḍaliyyât*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1942.
- Dîneverî, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe. *Uyûnu'l-aĥbâr*. thk. Yûsuf 'Ali Ṭavîl. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1986.
- Dozi, Reinhart. *Tekmiletu'l-ma'âcimi'l-'Arabîyye*. çev. Muhammed Selîm en-Nu'aymî. Bağdat: Vizâratu's-Şekâfe ve'l-İlâm, 1997.
- Ebû 'Ali Nebîl Ḥâlid. *Şâ'irâtu 'Aĥri'l-İslâmî'l-Evvel dirâse naĥdiyye*. Kahire: Dâru'l-Ĥaram li't-Turâs, 1998.
- Ebû Nu'aym el-İĥfahânî, Ahmed b. 'Abdillâh Ahmed b. İĥhâk b. Mehrân. *Ma'rifetu's-şahâbe*. thk. 'Âdil b. Yûsuf el-'Azzâzî. Riyad: Dâru'l-Vaĥan li'n-Neĥr, 1998.
- Ferrûh, 'Umar. *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*. Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 1981.
- Fidan, İbrahim. "Cahiliye Şiirinde Kadın İmgesi". *Dini Araĥtırmalar Dergisi* 19/49 (2016), 293-320. <https://doi.org/10.15745/da.267292>
- Ĥafâcî, Muhammed 'Abdu'l-Mun'im. *el-Ĥayâtu'l-edebîyye ba'de zuĥûri'l-İslâm*. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1990.
- Ĥalebî, 'Ali b. Burĥânuddîn. *İnsânû'l-'uyûn fi sîreti'l-emîni'l-me'mûn*. Kahire: el-Matba'atu'l-Ezheriyye, 1932.
- Ĥalîf, Yûsuf. *eĥ-Şu'arâu's-şâ'âlik fi'l-'Aĥri'l-Câhilî*. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1966.
- Ĥamevî, Şihâbuddîn, Ebû 'Abdillâh Yâĥût b. 'Abdillâh. *Mu'cemu'l-buldân*. Beyrut: Dâru Şâdir, 1977.
- Ĥansâ', Tumâĥır bnt. 'Amr. *Dîvân*. thk. Ĥamdo Ṭammâs. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2004.

- Hasen, İbrâhîm Hasen. *Târîhu'l-İslâm*. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1996.
- Hâşimî, 'Ali. *el-Mer'etu fi's-şiri'l-Câhilî*. Bağdat: Maṭba'atu'l-Ma'ârif, 1960.
- Ḥûfî, Aḥmed Muḥammed. *el-Mer'etu fi's-şiri'l-Câhilî*. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1963.
- İbn 'Asâkir, Ebu'l-Kâsım, 'Ali b. el-Ḥasen b. Hibetullâh b. 'Abdullâh eş-Şâfi'î. *Târîhu Medîneti Dimaşk*. thk. Muḥibbuddîn Ebû Sa'îd vd. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995.
- İbn Dureyd, Ebû Bekr Muḥammed b. el-Ḥasen. *el-İştikâk*. thk. 'Abdusselâm Muḥammed Hârûn. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1991.
- İbn Ebi'd-Dunyâ, Ebû Bekr 'Abdullâh b. Muḥammed b. 'Ubeyd. *el-İsrâf fi menâzili'l-eşrâf*. thk. Necm 'Abdurrahmân Ḥalef. Riyad: Mektebetu'r-Ruṣd, 1990.
- İbn Ḥabîb, Ebû Ca'fer Muḥammed. *Kitâbu'l-Muḥabbar*. thk. Else Lichten-Stetter. Haydarâbâd: Maṭba'atu Cem'iyeti Dâirati'l-Ma'ârifil-'Osmaniyye, 1942.
- İbn Ḥabîb, Muḥammed. *Kitâbu men nusibe ilâ ummihî mine's-şu'arâ'*. thk. eş-Sennâvî Muḥammed Sâlih. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1990.
- İbn Hişâm, Ebû Muḥammed 'Abdumelik. *Sîretu'n-Nebi*. thk. Mecdî Fethî es-Seyyid. Tanta: Dâru's-Şahâbe li't-Turâs, 1995.
- İbn Keşîr, 'İmâduddîn Ebu'l-Fidâ' İsmâîl. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*. thk. Muştafa es-Seyyid Muḥammed vd. Cîze: Muessesetu Kurtuba, 2000.
- İbn Seleke, es-Suleyk. *es-Suleyk b. es-Seleke aḥbâruhû ve şî'ruh*. thk. Ḥamîd Âdem Şuveynî vd. Bağdat: Maṭba'atu'l-'Ânî, 1984.
- İşfehânî, Ebû Bekr Muḥammed b. Dâvûd. *Kitâbu'z-zehra*. thk. İbrâhîm es-Sâmerrâî. ez-Zerķâ': Mektebetu'l-Manâr, 1985.
- İşfehânî, Ebu'l-Ferec. *Kitâbu'l-aġânî*. thk. İhsân 'Abbâs vd. Beyrut: Dâru Şâdir, 2008.
- Kazıcı, Ziya. "İslâm'da Kadın (Bir Mukayese)". *İlahiyat Akademi Dergisi* 11 (Temmuz 2020), 57-72.
- Kaşşâb, Velîd. *en-Nazratu'n-nebeviyye fi naķdi's-şî'r*. el-'Ayn: el-Mektebetu'l-Ḥadîşe, 1988.
- Kehḥâle, 'Umar Ridâ. *A'lâmu'n-nisâ'*. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1959.
- Ma'arrî, Ebu'l-'Alâ'. *Dîvânu'l-Ḥirnik bnt. Bedr el-Hifân*. thk. Yusrî 'Abdulġanî 'Abdullâh. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1990.
- Merzûķî, Ebû 'Ali Aḥmed b. Muḥammed b. el-Ḥasen. *Şerḥu Dîvânî'l-Ḥamâse*. thk. Aḥmed Emîn vd. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1991.
- Muḥammed, Sirâcuddîn. *el-Medîh fi's-şiri'l-'Arabî*. Beyrut: Dâru'r-Râtibi'l-Câmi'yye, ts.
- Muķâtîl b. Suleymân. *Tefsîru Muķâtîl b. Süleymân*. thk. 'Abdullâh Maḥmûd Şahhâte. Beyrut: Muessesetu't-Târîḥi'l-İslâmî, 2002.
- Nemerî, Yûsuf b. 'Abdullâh b. 'Abdulazîz el-Ḥurṭubî. *el-İstî'âb fi ma'rifeti'l-aşḥâb*. thk. 'Âdil Murşid. Ammân: Dâru'l-A'lâm, 2002.
- Nîsâbûrî, Ebû 'Abdillâh Muḥammed b. 'Abdillâh el-Ḥâkim. *el-Mustedrek 'ala's-Şahîḥayn*. thk. Muştafa 'Abdulķâdir 'Aṭâ. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1408.
- Suyûtî, Celâluddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Şerḥu şevâhidi'l-muġnî*. thk. Muḥammed Maḥmûd b. et-Telâmîd et-Terakkuzî eş-Şinkîṭî. Kahire: el-Maṭba'atu'l-Behiyye, 1322.
- Şâhîn, 'Abduşşabûr-er-Rifâ'î, İşlâḥ 'Abdusselâm. *Şahâbiyyât ḥavle'r-Rasûl*. Kahire: Nahḍatu Mısır, ts.
- Ṭaberî, Ebû Ca'fer Muḥammed b. Cerîr. *Târîhu't-Ṭaberî Târîhu'r-rusul ve'l-mulûk*. thk. Muḥammed Ebu'l-Faḍl İbrâhîm. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, ts.
- Ṭâî, Hâtîm b. 'Abdullâh. *Dîvânu Ḥâtîm eṭ-Ṭâî*. thk. Aḥmed Reşâd. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2002.
- Teyfurov, Mansur. "Kur'an-ı Kerim'de Aile Yapısı". *İğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3,4 (Nisan-Ekim 2014), 183-200.
- Yemânî, Aḥmed Zekî. *el-İslâm ve'l-mer'eh*. London: Muessesetu'l-Furķân li't-Turâşil-İslâmî, 2004.
- Yemût, Beşîr. *Şâ'irâtu'l-'Arab fi'l-Câhiliyyeti ve'l-İslâm*. Beyrut: el-Maṭba'atu'l-Vaṭaniyye, 1934.
- Yılmaz, Mehmet. *Abdullah b. Ravâha ve Eski Arap Şiirindeki Yeri*. Bursa: Emin Yayınları, 2019.

- Yılmaz Mehmet. "Sahabe Şiirlerinde Medine'ye Hicret". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23/1 (2019), 149-170. <https://doi.org/10.18505/cuid.532500>
- Yılmaz, Mehmet. "Câhiliye Devri Arap Şiirinde Eş Olarak Kadın Algısı". *Erciyes Akademi Dergisi* 37(4) (2023), 1757-1781. <https://doi.org/10.48070/erciyesakademi.1372531>
- Yılmaz, Mehmet. "Câhiliye Devri Arap Şiirinde Tutsak Kadın Algısı". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 65/1 (2024), 365-395. <https://doi.org/10.33227/auifd.1431001>
- Zirikî, Hâyrüddîn. *el-A'lâm*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002.